

Försvarshögskolan

Synen på agentoperationerna i Baltikum genom Thede Palms dagbok 1948–1957

Uppsatsförfattare: Andreas Ohlsson
Handledare: Cecilia Notini
Försvarshögskolan
Självständigt arbete, militärhistoria
VT 23

ABSTRACT

Thede Palm (b. 1907, d. 1995) was the head of the Swedish military intelligence *T-kontoret* from 1946 to 1965. During his service Palm wrote a diary cogitating Swedish Intelligence operations in the Baltics. The diary was hidden behind secrecy until 2015 and since then never analyzed in detail. Under Palm's leadership Sweden cooperated with the British secret intelligence MI6. At the time, in 1948, Sweden did not have enough trustworthy information about assumed threats from the Soviet Union, especially from the occupied Baltic countries. As a result the Swedish intelligence began sending Baltic agents to the region. In his diary Palm describes his formal and informal meetings with representatives from the United Kingdom, France and the USA regarding a large number of secret expeditions in the Baltic states.

The Soviet Union early encountered the Swedish and British efforts to infiltrate and disclosed the agents with devastating results for the individuals involved. In 1957 the Soviet authorities sent an official protest note to the Swedish foreign ministry and disclosed the operation and the agents. Thede Palms thoughts and his discussions of the purposes of the operations will be covered in this thesis. The thesis is presented with new material where both intern and extern relations in the intelligence community are in focus. The investigation is mapping early unknown operations and how Thede Palm confronted the problems in the Baltic area during the early period of the Cold War. The method is based on a hermeneutic analysis of what can be read in the diary, understood towards the political development at large. How did Thede Palm interpret the operation and which persons did he cooperate with in this matter between 1948 and 1957?

Nyckelord

T-kontoret, Sovjetunionen, Operation Jungle, MI6, Secret Intelligence Service (SIS), underrättelsetjänst, Baltikum, agent, spionage, Nato.

Innehåll

1. Inledning	1
1.1 Bakgrund och forskningsproblem	1
1.2 Syfte och frågeställning	2
1.3 Forskningsläge	4
1.4 Metod	8
1.5 Forskningsdesign, urval och avgränsning	9
1.6 Källmaterial och källkritik	9
1.7 Bakgrund T-kontoret och begreppet specialoperation	13
2. Undersökning: Operationerna i Baltikum genom Palms dagbok	15
2.1 Del 1: April 1948 till oktober 1950	16
2.1.1 "Alltsammans är första gången för mig"	16
2.1.2 Utbildning och båttransport	20
2.1.3 Harry Carr	21
2.1.4 En "slafsig" kontakt	23
2.1.5 Personligt ansvar för att personer stupat	24
2.1.6 "Det finns nästan ingen punkt, där han inte misskött..."	26
2.2 Del 2: November 1950 till augusti 1955	28
2.2.1 Amerikanska initiativ	28
2.2.2 Finns inte tillräckligt med personal	32
2.2.3 Amerikanska ballonger över Östersjön	34
2.2.4 Brittiskt skifte i Stockholm	36
2.2.5 "Engelsmännen har genompyrt hela U avd"	37
2.3 Del 3: September 1955 till november 1957	40
2.3.1 Nelks bekännelser om rysskopplingar	40
2.3.2 Brittiska önskemål bakom återsändandet	42
2.3.3 Tillfällig ljusning i brittiska underrättelsematerialet	44
2.3.4 Protestnoten från Sovjetunionen och tidningsavslöjandet	45
2.3.5 "Skulle kunna hålla spelet flytande en tid till"	46
2.3.6 Media sprider hemliga uppgifter	47
3. Resultat och förändring över tid	50
4. Avslutning och sammanfattning	54
5. Käll- och litteraturförteckning	56

1. Inledning

1.1 Bakgrund och forskningsproblem

Andra världskrigets slutskede och upptakten till kalla kriget var en inledningsfas till ett underrättelsesamarbete mellan Sverige och Storbritannien på fastare grund. Sverige fick viss tillgång till en ledande stormakts resurser men även Storbritannien kunde utnyttja Sveriges geografiska läge och förhållandevis höga tekniska kunnande för egna syften. I övriga Norden förändrades det säkerhetspolitiska landskapet vilket bland annat utmynnade i att Finland undertecknade vänskapsfördrag med Sovjet 1948 och bibehöll sin neutralitet. Danmark och Norge gick med i Nato 1949. Kvar stod Sverige under perioden med en förankring i neutraliteten men behövde tekniskt och militärt stöd med underrättelser från lämpliga västländer. Perioden kom på flera sätt att definiera Sveriges hållning under den resterande delen av efterkrigstiden och kalla kriget.

Masteruppsatsen kommer att behandla T-kontorets chef Thede Palms (1907–1995) syn på de agentoperationer i Baltikum som utfördes och det samröre som pågick med Storbritannien under det tidiga kalla kriget. Operationerna syftade till att infiltrera Sovjetunionen med hjälp av baltiska medborgare, utbildade till agenter i Sverige. De sändes efter utbildningen i Sverige tillbaka för att rapportera vad som skedde i Baltikum under först den tyska och sedan den sovjetiska ockupationen. Det var således främst en fråga om att utnyttja personbaserad underrättelseinhämtning (HUMINT) där informationen inhämtas främst genom samtal och personligt samband mellan de som levererar information, det vill säga agenterna, och inhämtaren som i det här fallet var T-kontoret.¹ Det finns fortfarande obesvarade frågor kring den hemliga militära underrättelseorganisationen T-kontoret och framför allt Thede Palms tankar kring operationerna.

Den svenska underrättelsetjänstens samverkan med andra västländer under kalla krigets tidiga år har varit föremål för olika undersökningar. Däremot kvarstår en hel del frågetecken gällande underrättelsekontakterna mellan Storbritannien och Sverige på högsta nivån i operationen. Av särskilt intresse är även den avslutande perioden då det finns möjligheter att

¹ Avseende HUMINT: Försvarsmakten, *Försvarsmaktens Underrättelsehandbok. Förhandsutgåva. FM UndH Fu* (Växjö: Davidssons tryckeri, 2006) s. 42.

undersöka vad som hände efter 1953, då operationerna enligt tidigare indikationer tycktes klinga av.

Utgångspunkten i forskningsproblemet och därmed den empiriska huvudfrågeställningen handlar om följande: Hur såg Thede Palms förhållningssätt till operationerna i Baltikum ut mellan åren 1948 och 1957? Förändrades hans syn på dessa händelser under den tiden och i så fall på vilket sätt?

Samarbetet kanaliserades bland annat genom gemensamma agentoperationer i Estland, Lettland och Litauen. Problemet rör vidare det faktiska samarbetet mellan Sverige och främst Storbritannien gällande agentverksamheten i operationerna å ena sidan och vad det bestod i. Även Thede Palms resonemang kring operationerna ska analyseras och hans personliga kontaktnätverk med Storbritannien undersökas.

Att operationerna fortsatte under 1950-talet trots att redan de tidiga resorna under andra världskrigets slutskede ansågs misslyckade, kan som en första reflektion anses gåtfullt. Därför är det motiverat att undersöka hur Palm som chef för T-kontoret såg på den saken och hur han resonerade i sin dagbok dels kring operationerna, dels samröret med de utländska motsvarigheterna.

Samarbetet mellan västliga underrättelseorganisationer och svensk underrättelsetjänst i fredstid syftade i första hand till att underlätta en snabb och effektiv samverkan i krig. Då krävdes också att de personer som stod i kontakt med varandra förstod de motsatta organisationernas uppbyggnad och administrativa rutiner. Grunden för en sådan samverkan utgörs av personliga relationer och att det finns en tillit till varandra på det individuella planet. Även sambandsförbindelser av rent teknisk art som utnyttjades mellan organisationerna i fredstid kunde komma till stor nytta i en framtida krigssituation.²

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med undersökningen är att problematisera och hitta nya perspektiv i svenskt samarbete med brittisk underrättelsetjänst utifrån Thede Palms dagboksanteckningar mellan åren 1948

² *Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969*. Betänkande av Neutralitetspolitikkommisionen, SOU 1994:11 (Stockholm: Fritzes, 1994), s. 136.

och 1957. Förhoppningen är att undersökningen ska ge pusselbitar som kan läggas till de tidigare undersökningarna för att ytterligare förstå verksamheten i Baltikum under de angivna åren. I syftet ingår därför endast att undersöka samarbetet från svensk synvinkel. De brittiska motiven och förutsättningarna lämnas därför till kommande forskning att utreda. Med anledning av att sekretessen delvis lyfts under senare år rörande Palms samtida dagbok och brev, kan en sådan studie genomföras och operationaliseras.

Forskningsproblemet handlar om, vilket beskrevs i inledningen, hur Palm i stort förhåller sig till operationerna i Baltikum över tid. Huvudproblemet ska därefter brytas ned i följande operationaliserande frågeställningar som även ska söka klarhet i förändringar över tid i respektive område.

- 1) Hur ser Thede Palm på Baltikumoperationernas syfte och mål?
- 2) Vilken syn har han på det interna samarbetet kring operationerna inom T-kontoret?
- 3) Hur uppfattar Palm det externa samarbetet i operationerna med andra länders underrättelsetjänster?

Den första frågeställningen rör synen på operationerna från Thede Palms sida. Han har på många sätt personifierat T-kontorets verksamhet som dess chef. Det är motiverat att närmare analysera hur han resonerar eftersom verksamheten upptog stora resurser av T-kontorets verksamhet och konsekvenserna blev påtagliga för de inblandade. Synen på medarbetarnas insatser i fråga två kan motiveras med uppgiften att se om Palm lägger eventuell skuld på andra eller tar eget ansvar för eventuella misslyckanden eller framgångar i operationerna. Internt samarbete syftar både på kollegor i rangordning under honom som chef men även på övriga chefer inom Förvarsstaben som intresserar sig för hans kontakter eller frågan om Baltikum.

De personliga relationerna med de utländska aktörerna ska närmare undersökas i anslutning till fråga tre för att förstå mer om vilka individer Palm har kontakt med, vilket tidigare varit mycket svårt med tanke på den sekretess materialet omfattats av. Attityden till ländernas företrädare är motiverad då det kan blottlägga dels var svårigheterna fanns i underrättelsesamarbeten, dels i vilka frågor som länderna samverkade om.

1.3 Forskningsläge

Forskningsläget ger en bakgrund till i vilken miljö underrättelsesamverkan växte fram mellan Sverige och Storbritannien och därpå följer en inblick i tidigare forskning om det specifika fallet med operationerna i Baltikum.

Statsvetaren vid Helsingfors universitet Juhana Aunesluoma beskrev år 2003 handelsrelationerna och ett militärtekniskt utbyte mellan länderna från andra världskrigets slut fram till och med 1955. Han står för den hittills mest genomgående studien av de svensk-brittiska säkerhetspolitiska relationerna 1945–54. Underlagen utgörs av ett stort antal arkivdokument från London, Stockholm och Washington samt förutom forskningslitteratur även av biografier och memoarer. En av de viktigare slutsatserna i arbetet är att brittiska generalstabskommittén i maj 1946 beslutade att delge Sverige samma militärtekniska information som Danmark och Norge. Formellt hamnade landet på en nivå som kallades ”Klass B” gällande tillgång till militärteknisk information. Sverige riktade aktivt in det pågående samarbetet främst mot flygindustrin. Det ledde bland annat till att Sverige i utbyte fick större tillgång till hemlig information än vad britterna fick tillbaka. Vad britterna istället fick som kompensation var i det närmaste en monopolställning inom svensk flygindustri. Den stora militärtekniska dörröppnaren i sammanhanget var den brittiska försäljningen till Sverige 1946 av 70 Vampireplan, vilket ledde till ett militärtekniskt samarbete ända in på 1960-talet.³

Aunesluoma har lagt särskild vikt vid ländernas handelsförbindelser och på det militära utbytet och det misslyckade nordiska försöket till försvarssamarbete. Slutsatserna visar tydligt hur djupt det militärtekniska samarbetet var och att det var av stor betydelse för båda länderna. Hans insikter kan hjälpa till med insikten om att den svensk-brittiska underrättelsesamverkan inte kan betraktas som en isolerad företeelse utan skedde inom fler områden. Mot slutet av undersökningen återknyts till Aunesluomas forskning.

Forskningen om västligt underrättelsesamarbete har förändrats de senaste trettio åren. För att nämna ett kort exempel kan en av de ledande auktoriteterna på området Wilhelm Agrell lyftas fram. Han menade tidigare att grunden till Sveriges utlandssamarbete kring underrättelsetjänst

³ Juhana Aunesluoma, *Britain, Sweden and the Cold War 1945–1954. Understanding Neutrality* (New York: Palgrave Macmillan, 2003), s. 9.

lades under den tidiga efterkrigstiden, något som motsägs av senare undersökningar.⁴ Dessa i sin tur pekade snarare mot att underrättelsesamarbetet etablerades redan under andra världskriget men att det fick fastare former och expanderade under de tidigaste åren av kalla kriget – något som kommer att utvecklas i uppsatsen.

Agrell har också i några kapitel i boken *Sprickor i järnridån* redogjort för händelserna i Baltikum under 1950-talet och även bitvis tagit hjälp av Thede Palms dagbok. I hans redogörelse tas ett större grepp i frågan om underrättelsetjänst där många andra källor behandlas och jämförs. Fokuset ligger bland annat i operationernas konsekvenser för svenskt vidkommande i det större perspektivet. Agrell konstaterar att de baltiska operationerna i första hand inte gick ut på att samla in underrättelser eller att infiltrera krafter i Sovjet för att starta ett väpnat uppror. Det primära syftet med verksamheten var att få en förvarning om ett väpnat angrepp mot svenskt territorium.⁵ Slutsatsen kan tas i beaktande och delar av Agrells resonemang är relevant att problematisera i den vidare frågan om varför verksamheten fortsatte, trots tidiga förvarningar och misslyckanden. Agrell lämnade också många frågor obesvarade gällande de brittiska kontakterna och relationerna på det mer personliga planet, vilket blir en dimension att ta vidare i denna undersökning.

Sam Nilsson, tidigare verksam vid Försvarshögskolan, genomlyser delar av T-kontorets kontakter i västsamarbetet. För det nyetablerade T-kontoret var det viktigt att starta om på nytt efter att föregångaren C-byrån lades ned då vissa av organisationens kopplingar till Tyskland ansågs politiskt känsligt efter andra världskrigets slut. Även andra oegentligheter i organisationens förflutna skapade frågor om organisationens metoder. T-kontoret skulle ta över den tidigare militära säkerhetstjänsten C-byråns uppgifter från 1946 och framåt. T-kontorets chef Thede Palm ansågs som en viktig person redan under kriget gällande kontakterna med Secret Intelligence Service (SIS) och på den brittiska sidan nämns marinattachén Henry Denham som en sammanhållande länk i Stockholm.⁶ Hur de brittiska kontakterna förgrenade sig i Sverige ansåg Nilsson vara svårt att spåra i det tunna källmaterialet.⁷

⁴ Wilhelm Agrell, *Den stora lögnen. Ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter* (Stockholm: Ordfronts förlag, 1991), s. 128.

⁵ Wilhelm Agrell, *Sprickor i järnridån. Svensk underrättelsetjänst 1944–1992* (Lund: Historiska Media, 2017) s. 83f.

⁶ Sam Nilsson, *T-kontoret. Underrättelsetjänst och västsamarbete* (Stockholm: Medströms bokförlag, 2013), s. 173. Efter år 1940 benämns SIS allmänt som MI6.

⁷ *Ibid.*, s. 177.

Nilsson intresserade sig inte i första hand för innehållet i rapporterna mellan 1946–1950 utan själva partnerrelationerna. Särskilt de handskrivna noteringarna på rapporterna visade sig intressanta då de säger mer om ovanstående kontakter.⁸ Genomgången av T-kontorets sammanställda rapporter gjorde det möjligt att i efterhand kartlägga vissa individer genom en identifieringsprocess av de täcknamn som förekom i materialet.⁹ Åren 1946 till 1950 visade sig vara de formativa åren mellan västmakterna och Sverige för underrättelsesamarbetet, även om arbetet påbörjades under andra världskriget.¹⁰ För svensk-brittisk del utgjordes navet i underrättelseutbytet under kriget av den brittiska legationen i Stockholm. Där doldes SIS verksamhet bakom diplomatisk täckmantel.¹¹ Nilsson efterlyste en liknande kartläggning för tiden efter 1950, vilket kan tas i beaktande i den fortsatta undersökningen.¹²

Operationerna i Baltikum har rent akademiskt endast beskrivits mer ingående av Peteris Ininbergs i en kandidatuppsats vid institutionen för samhällsvetenskap och historia vid Karlstads universitet år 2006. Där redogörs den de till stor misslyckade infiltrationen av Sovjetunionen som både C-byrån och T-kontoret försökte åstadkomma från andra världskriget fram till och med 1957. Operationerna i Baltikum kan ses som ett arv från C-byråns verksamhet liksom de kontakter som T-kontoret sedan förfogade över både gällande britterna även de agenter som verkade i operationsområdet. Uppsatsen avgränsade sig egentligen till och med 1953 eftersom sekretessen gjorde att T-kontorets rapportering från de efterföljande åren inte skulle bli tillgängligt förrän 2015, det vill säga nio år efter att uppsatsen skrevs.¹³ Ininbergs uppsats om spionaget i Baltikum genomfördes även den för mer än femton år sedan och nytt material finns tillgängligt som kan sätta rapporteringen i nytt ljus.

Författaren och BBC-journalisten Tom Bower kartlade det brittiska underrättelsenätverket som etablerades i öst från andra världskriget och en bit in i det kalla kriget. Bower genomförde intervjuer och diverse arkivstudier vilket resulterade i boken *Det röda nätet. Hur KGB infiltrerade det brittiska spionnätet i Baltikum 1944–55*. Han kopplade även ihop de brittiska initiativen med de svenska i Baltikum. De första operationerna utfördes 1944 med

⁸ Nilsson 2013, s. 70.

⁹ Ibid., s. 75.

¹⁰ Ibid., s. 240.

¹¹ Ibid., s. 178.

¹² Ibid., s. 257.

¹³ Peteris Ininbergs, *”Det svenska spionaget i Baltikum 1943–1957. En studie av ett fiasko?”*, kandidatuppsats (Karlstad: Karlstads universitet, 2006), s. 7.

svenskt initiativ från C-byrån som använde sig av baltiska flyktingar som då sökte sig till Sverige. Även om siffrorna är osäkra så kan det vara så många som totalt ett sextiotal agentresor med tyngdpunkt omkring andra världskrigets slut.¹⁴ 1944 fattade Storbritannien intresse för de svenska operationerna och kontakter etablerade SIS-företrädarna Harry Carr och Alexander ”Sandy” McKibbin kontakt med C-byråns Åke Eek.¹⁵ Bower kunde visa att det sovjetiska kontraspionaget MGB och KGB tidigt var medvetna om de svenska och brittiska ansträngningar och infiltrerade kretsar kring de personer som sändes på agentuppdrag till Baltikum. Det dröjde alltför länge innan västmakterna reagerade och missbedömde hur djupt de var förda bakom ljuset. Redan vid mitten av 1940-talet hade ryssarna fått reda på vilka infiltrationsförsök som pågick i Baltikum, bland annat genom spionen Kim Philby vid sektion IX inom MI6 som i hemlighet stod i förbindelse med Moskva.¹⁶ Trots Bowers initierade undersökning av operationerna så nämns aldrig Palms namn någonstans och det är mot den bakgrunden oklart hur mycket Palm själv kände till och styrde av operationerna.

Journalisten och författaren Peter Kadhammar publicerade 1999 boken *De sammansvurna* som behandlade delar av de svenska operationerna i Baltikum. Han menade själv att publikationen skulle betraktas som ett långt reportage som byggde på intervjuer och resultat från arkivstudier. Enligt författaren värvades baltiska flyktingar till agentverksamheten genom att T-kontoret stod i kontakt med kustbevakningen, säkerhetspolisen och tullen som i sin tur meddelade om lämpliga personer registrerades. Även de värvades kontaktnät utnyttjades för att skaffa fler intressenter.¹⁷ Thede Palm och T-kontorets Curt Andreasson förekommer i boken men framför allt centreras historien kring agenten Evald Hallisk som kom till Sverige från Estland 1944. Sex år senare skickades han efter utbildning iväg på ett agentuppdrag. Hallisk fängslades och tillbringade tiden fram till sin frigivning 1965 i 16 olika fängelser och läger innan han släpptes och kunde återvända till Estland.¹⁸ Kadhammars bok används i uppsatsen som redogörelse för några bakgrundsförhållanden och för att contextualisera Thede Palms framställning där det ibland saknas vitala delar.

¹⁴ Tom Bower, *Det röda nätet. Hur KGB infiltrerade det brittiska spionnätet i Baltikum 1944–55*, (Kristianstad: Prisma, 1991), s. 57.

¹⁵ Bower 1991, s. 56f.

¹⁶ *Ibid.*, s. 64.

¹⁷ Peter Kadhammar, *De sammansvurna* (Stockholm: Fischer & Co, 1999), s. 58.

¹⁸ *Ibid.*, s. 174.

1.4 Metod

Undersökningen av Palms anteckningar i tjänstedagboken baseras främst på en hermeneutisk metod. Anteckningarna ska noga analyseras för att lyfta fram Palms resonemang och avsikter i frågor som rör syften, mål samt det interna och externa samarbetet kopplat till operationen i Baltikum. Hur han förhåller sig i sin roll som underrättelsechef med det uppdrag han ser sig manad att styra över och utföra, kan därmed tydliggöras med metoden. Hermeneutiken har sina rötter i Bibeltolkningar gjorda under medeltiden men kom under 1800-talet att användas i bredare sammanhang.¹⁹ Under 1900-talet användes den hermeneutiska vetenskapsteorin som ett sätt att förstå människans handlingar i större bemärkelse och inte enbart knutet till texter i synnerhet. Begreppet ringar in vårt agerande efter hur människan uppfattar verkligheten, vilket inte är samma sak som hur denna verklighet är beskaffad, utan hur den tolkas. Meningen med tillvaron utformas under bestämda sociala och kulturella förutsättningar och det ligger i hermeneutikens fokus att förstå hur människan ser och uppfattar världen omkring henne.²⁰ Enligt Martin Heidegger som var en av hermeneutikens starkaste företrädare och utvecklade den ytterligare så är förståelse inte något redskap som kan användas bara vid specifika behov. Det är helt och hållet sammanvävt med människans existens och en nödvändighet i all form av tolkande av vår tillvaro. Hermeneutiken är sammankopplad med människans fallenhet för att ständigt tolka och nå nya insikter.²¹ För att återknyta till undersökningen ska alltså Palms intentioner och hans uppfattning om samarbetet och det som framträder gällande operationerna i Baltikum analyseras. Med hermeneutikens hjälp ska en förståelse försöka nås genom att växla mellan del och helhet. Palms anteckningar utgör spillror och brottstycken av den helhet som hela verksamheten omfattade och som fortfarande i vissa delar är outredd. Genom att växla mellan del och helhet kan Palms dagboksnoteringar bli en del av det större pussel för att förstå operationerna i Baltikum. De små delarna kan bara begripas om anteckningarna kopplas till helheten, i något som går under uttrycket *hermeneutiska cirkeln*. För att möjliggöra arbetet kan cirkeln omvandlas till en spiral där växlingen mellan del och helhet sker genom att tränga djupare ner i materialet och därefter återkoppla till helheten.²²

¹⁹ Jan Hartman, *Vetenskapligt tänkande. Från kunskapsteori till metodteori* (Lund: Studentlitteratur, 2004), s. 105f.

²⁰ Hartman 2004, s. 106f.

²¹ Per-Johan Ödman, *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik* (Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, 2007) s. 25–26.

²² Alvesson & Sköldberg 2008, s. 193–194.

1.5 Forskningsdesign, urval och avgränsning

Forskningsdesignen är disponerad att ge svar på de tre operationaliserande frågorna som ska ställas om operationerna i Baltikum. Uppsatsen följer i stort en kronologisk ordning där varje fråga analyseras i tre tidsmässigt uppdelade avsnitt. Den första delen av undersökningen omfattar perioden från 1948 till och med oktober 1950. Del två fördjupar sig i perioden november 1950 till och med augusti 1955. Den tredje och avslutande delen koncentreras från september 1955 till och med november 1957. Det motiveras med att analysavsnitten blir jämna i sin karaktär och för att klargöra olika faser i operationernas fortskridande. I slutet av varje del sammanfattas synen på respektive fråga. I avsnittet *resultat och förändring över tid* görs en summering av frågorna och en analys av dess förändringar under perioden.

Vad gäller det urval som gjorts gällande citat och information som berör frågorna så kan det först och främst konstateras att noteringar om operationerna förekommer på spridda ställen i dagboksanteckningarna över tiden mellan 1948 till och med 1957. Särskilt åren 1948 till och med 1951 är Baltikum och operationerna kommenterade i Palms dagbok, då verksamheten pågår som mest intensivt.

Undersökningen ska även kartlägga så långt det är möjligt, de personer som Palm hade kontakt med inom den brittiska militära underrättelsetjänsten och sammanfläta dem i undersökningens kronologi och forskningsdesign. Palm skriver sparsamt om dessa personer varpå det bitvis är svårt att förstå vilka de är endast utifrån hans korta noteringar. Några är också medvetet belagda med täcknamn eller så har namnen missuppfattats av honom själv eller hans sekreterare. Det är först när de kontrasteras med andra källor som deras roller och bakgrund kan skönjas och tydliggöras. Ett mervärde med detaljer rörande kontakterna är att möjliggöra ytterligare forskning där fler uppgifter kan bidra till hur exempelvis den brittiska underrättelsetjänsten upplevde kontakten med svenskarna. I brittiska arkiv kan fler svar ges i ett framtida forskningsprojekt. För att kunna fastställa personernas verkliga identitet i denna undersökning, krävs ytterligare källor som exempelvis *Sveriges statskalender*, uppgifter från T-kontorets övriga arkivbestånd vid Krigsarkivet samt i övriga fall andra enstaka källor.

1.6 Källmaterial och källkritik

Thede Palm skriver om utvalda delar av sina utländska underrättelsekontakter i *Några studier till T-kontorets historia* som publicerades 1999 i bokform och återutgavs 2007. I hans nu

tillgängliga tjänstedagbok framträder helt nya dimensioner av arbetet vilket även gäller de djupare och mer frekventa kontakter han har med sina brittiska motsvarigheter. Dagboken ger en ögonblicksbild från tiden då anteckningarna oftast skrevs samma dag eller i närtid och ger därmed en mer påtaglig närvarokänsla och detaljrikedom. Thede Palm är ytterst sparsam med namn gällande britterna i sin bok om T-kontoret. Där finns vaga referenser till vilka de är med undantag att vissa som han träffar är högt uppsatta i MI6:s organisation. Det kan därför vara klargörande att närmare kartlägga vilka han etablerar kontakt med för att bidra med ny kunskap om en tidigare dold verksamhet och vilka som bedrivit underrättelsearbete i Sverige. Bakom anonyma för- eller efternamn döljer sig personer med i vissa fall helt andra identiteter. Palm benämner agentresorna till Baltikum både i termer av operationer och expeditioner, vilka i sammanhanget tolkas som uttryck för samma typ av handling.

Thede Palms dagbok har tidigare varit otillgänglig för forskning fram till år 2015 på grund av sekretess. Därefter har chefen för Krigsarkivet beslutat om utlämnande för de delar som fortfarande var slutna. I januari 2023 blev volym 9 digitaliserad och tillgänglig, även om delar av den tidigare studerats av Wilhelm Agrell i boken *Sprickor i järnridån*. I volym 9 återfinns Thede Palms dagbok mellan åren 1948 och 1955.²³ Volym 10 som omfattar åren 1956–1965 var dock fortfarande slutna men en förfrågan om att få ta del av åren 1956–1957 resulterade i att materialet kunde lämnas ut i en maskad version, då vissa namn och andra känsliga uppgifter hade täckts över.²⁴ Totalt omfattar Thede Palms noteringar cirka 500 maskinskrivna sidor för åren 1948–1955 och ytterligare cirka 150 sidor gällande 1956–1957. Anledningen till att de senare åren är intressanta är att operationerna i Baltikum av allt att döma fick ett definitivt slut då.

En av de stora utmaningarna med underrättelseforskning är också det som utgörs av dess premisser. Underlagen berör i grunden hemliga uppgifter och därför är sekretessen i det här sammanhanget en hämsko som begränsar tillgången till relevant information. Dessutom har tidigare studier visat att underrättelsetjänsterna inte prioriterar dokument och underlag på allt i sin verksamhet för att lättare kunna dölja sin verksamhet. Även den dokumentation som sparats riskerar att gå om intet just för att inte röja källor och metoder. Det finns även en svensk kontext gällande detta. Hela T-kontorets dokumentation beordrades brännas enligt ett beslut av Birger Elmér som blev chef för den efterföljande organisationen IB. Hemliga

²³ Amanda Rudman, arkivarie vid Krigsarkivet (e-postkonversation, 22 december 2022).

²⁴ Amanda Rudman, arkivarie vid Krigsarkivet (e-postkonversation, 14 februari 2023).

handlingar skulle inte lagras i onödan enligt den egna instruktionen för T-kontoret.²⁵ Det var inte förrän tidigare ÖB Stig Synnergren lämnade in en portfölj till Krigsarkivet 1997 som det stod klart att åtminstone delar av verksamhetens dokumentation kunnat räddas genom att det filmats innan originalhandlingarna brändes.²⁶ En stor del av det materialet är dock endast tillgängligt för forskning i mindre omfattning då det krävs särskilt tillstånd för att ta del av innehållet efter en granskningsprocess som utförs i samråd mellan Riksarkivet och MUST.

Sekretessen har varit en stor utmaning i studier gällande T-kontorets arkiv. Det gäller både i det förestående arbetet och för andra forskare. Vissa delar av T-kontorets arkiv har omfattats av underrättelsesekretess upp till 95 år.²⁷ Anledningen har av MUST angetts vara att det kunnat röja information om underrättelsetjänstens mål, medel och metoder. Även delar av T-kontorets organisation, personal och ekonomi liksom samarbete med andra underrättelse- och säkerhetstjänster anses fortfarande känsligt. Utöver ovanstående ville MUST heller inte blottlägga vissa källor, T-kontorets eller Försvarmaktens bedömningar och slutsatser eller sådan information som kan röja dagens verksamhet.²⁸ Sådan information har i viss utsträckning maskats i det undersökta materialet, vilket i synnerhet är påtagligt gällande dagboksåren 1955–1957. Några andra restriktioner från Krigsarkivets del har inte framlagts som ett hinder i undersökningen.

Curt Andreassons arkiv vid Krigsarkivet kommer att användas för att beskriva mer av bakgrund till de händelser som utspelade sig 1957 då i vissa fall Palms noteringar är kortfattade.²⁹ Curt Andreasson var aktuarie vid T-kontoret och en av de centrala personer som operativt var insatt i arbetet med operationerna i Baltikum. Han har lämnat efter sig både sin tjänstedagbok och i efterhand skrivna anteckningar från sin tid vid underrättelsetjänsten.

Sist i det här kapitlet diskuteras källmaterialet som kommer att användas. En källkritisk diskussion är nödvändig rörande vilka problem det innebär att som i det här fallet hantera och studera exempelvis en dagbok. Mats Alvesson och Kaj Sköldberg har i boken *Tolkning och*

²⁵ Thede Palm, *Några studier till T-kontorets historia* (Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2007), s. 29.

²⁶ *Ibid.*, s. 127.

²⁷ Amanda Rudman, arkivarie vid Krigsarkivet (e-postkonversation, 6 december 2022).

²⁸ Amanda Rudman, arkivarie vid Krigsarkivet (e-postkonversation, 1 februari 2023) med bifogat underlag, *HKV beteckning H 10 816:8128*, 14/9 1998.

²⁹ Krigsarkivet noterar att arkivet skulle ha öppnats från år 2016 men volym 1 är fortfarande sekretessbelagd. En version där vissa namn hade maskats lämnades dock ut.

reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod beskrivit hur berättande källor och källkritik kan användas i vetenskapligt arbete. Först och främst behandlas dagboken som en berättande källa till skillnad från en kvarleva som i det sista fallet kan röra sig om ett föremål. Bakom Palms noteringar finns en originalhändelse som utspelat sig i en historisk kontext. Händelserna har sedan filtrerats genom Palm som nedtecknat spridda och utvalda minnesbilder, antingen direkt genom sina egna intryck eller ytterligare ett eller flera steg genom andra personer som berättat för honom om vad som hänt. Läsaren får inte en direkt eller faktisk bild av vad som hänt utan en återgivning av något som inträffat, filtrerat genom huvudpersonen Palm eller i vissa fall genom hans sekreterare efter att han själv dikterat för personen ifråga. Det kan även röra sig om skriftliga källor han tagit del av och återger i dagboken. Utifrån frågeställningarna så tydliggörs att dagboken kommer att användas som en berättande källa. Det finns ett syfte och en tanke med den berättande källan eftersom Thede Palm i det här fallet haft en avsikt med att skriva ner sina tankar om sin arbetsvardag. Ett subjekt har i det här fallet på ett sätt kunnat berätta eller till och med förvränga en historisk händelse.³⁰ Det syfte som Palm haft med sina anteckningar är dolt för läsaren men det går att spekulera i att han exempelvis velat skriva av sig, föra fram sina åsikter och rättfärdiga sitt handlande för eftervärlden. Han kunde antingen tagit beslutet att behålla dagboken inom familjen, bränna den på grund av att materialet var känsligt eller att istället bevara det för eftervärlden. Han tog trots allt beslutet att lämna in de maskinskrivna sidorna till Krigsarkivet i Stockholm år 1991, det vill säga drygt femtio år efter de operationer som uppsatsen behandlar.

Den berättande källan är i det här fallet tendentiös vilket betyder att uppgiftslämnaren antingen medvetet eller omedvetet påverkat och vinklat innehållet. Thede Palm hade en uppgift som chef för den svenska militära underrättelsetjänsten. Det var ytterst han som skulle fatta de avgörande besluten för vilken information som skulle inhämtas, vilka operationer som kunde genomföras och även vilka uppgifter som senare lämnades vidare till övriga intressenter. Den bakomliggande situationen påverkar alltså Palms tendens i sammanhanget. Det går inte att okritiskt behandla hans beskrivning av händelserna som att det gått till på just det sättet som Palm beskriver eftersom han samtidigt vill försvara sin egen roll och sitt eget agerande som underrättelsechef. Syftet med de ifrågavarande anteckningarna kan också vara

³⁰ Mats Alvesson & Kaj Sköldberg, *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod* (Lund: Studentlitteratur, 2008), s. 221–222.

att försköna omständigheter eller att hitta syndabockar i eller utanför organisationen för att frångå ansvar för vad som hänt.³¹

Samtidighetskritik kan också läggas till i sammanhanget. Det är inte alltid som tankarna nedtecknas i direkt anslutning till de faktiska händelserna som utspelade sig. Det kan gå dagar eller till och med veckor innan Thede Palm får anteckningarna på pränt efter vad han själv beskrivit som tidsbrist eller resursbrist på kontoret. Han noterar att det inte alltid är han själv som skriver och får därmed oftast diktera varefter en anställd sekreterare gör själva transkriberingen på skrivmaskin. Det förklarar varför vissa namn eller viss information kan ha missuppfattats vilket leder till att det finns ytterligare ett filter varigenom informationen har passerat, nämligen sekreteraren. Som undersökare av materialet bearbetas uppgifterna drygt sjuttio år efter det att händelserna inträffade varpå Palm nedtecknade dem. Det finns idag betydligt mer fakta kring både vad som hände i Baltikum och framför allt med facit i hand att Sovjetunionen aldrig anföll Sverige, trots Palms farhågor inför för en sådan möjlighet. Intentionen är inte att döma ut agerandet från svensk sida eller att nödvändigtvis fastställa vad som gjordes rätt eller fel.

1.7 Bakgrund T-kontoret och begreppet specialoperation

För att förstå Thede Palms roll i verksamheten följer en kort beskrivning av den organisation som han ledde och hur den var placerad inom dåvarande försvarsstaben. Niklas Wikström vid Försvarshögskolan belyste hur T-kontoret fungerat organisatoriskt och vilket inflytande avdelningen hade på statsmakterna och militärledningen mellan 1948 och 1956. Wikströms undersökning används i det här sammanhanget som en bakgrundsbeskrivning av hur T-kontoret arbetade och hur strukturen inom försvarsstaben såg ut. Internt bland medarbetarna omnämndes ofta T-kontoret kort och koncist som *firman*. 1946 skedde en omorganisation inom försvarsstaben där myndigheten delades upp i tre sektioner. Sektion I ansvarade för arméns krigsplanläggning och operativa ledning. Sektion II för underrättelse- och säkerhetstjänst i sin tur indelad i inrikes- och utrikesavdelningen och fotoanstalten som tidigare låg under sektion I. Kontraspionaget och krigsmaktens personal- och utlänningskontroll sköttes av inrikesavdelningen. Utlänningskontrollen rörde främst upplysningar om utlänningars vistelse i svenska skyddsområden.³²

³¹ Alvesson & Sköldberg 2008, s. 224–225.

³² Wikström 2006, s. 37–38.

För själva underrättelseinhämtningen stod T-kontoret och FRA som huvudorgan, med ansvar för den verksamhet som idag kallas HUMINT respektive signalunderrättelseinhämtningen (SIGINT).³³ T-kontoret var organiserad hierarkiskt enligt följande ordning. Formellt lydde organisationen under överbefälhavaren och sedan i turordning försvarsstaben och därefter direkt under chefen för sektion II.³⁴ Underrättelsedetaljen som tidigare hade en mer självständig roll inordnades samma år under sektion II och delades in i en attaché- och en underrättelsebyrå samt en expedition. Inom underrättelsedetaljen skedde bearbetningen inom utrikesavdelningen.³⁵ 1949 ökade behovet inom underrättelsebyrån efter att omvärldsläget förändrats de senaste åren och en studiedetalj lades till i organisationen, där tidskrifter och diverse tidningar från östblocket analyserades. För att komplettera underrättelseluckor tog utrikesavdelningen egna kontakter med utländska underrättelseorganisationer och personalen ökades i antal.³⁶

T-kontoret hade inte någon personal på plats utomlands att utnyttja och förlitade sig därför på viss kurirtrafik som bland annat ombesörjdes genom svenska UD. Behovet av mer underrättelser från respektive plats var således stort och kunde inte helt fyllas av de svenska militärattachéerna.³⁷ 1952 uppgick T-kontorets personalstyrka till elva personer och fyra år senare hade den växt till 16 personer. Under 1956 var nio av de anställda inklusive Palm sysselsatta med mer kvalificerade uppgifter och övriga sju skötte kontorssysslor utöver den expeditionsvakt som var anställd.³⁸

Vad utmärker egentligen en specialoperation? Den svenska kontexten av begreppet ges av Fredrik Eriksson, Lars Ericson Wolke och Gunnar Åselius i boken *Från Savolaxbrigaden till Särskilda skyddsgruppen. Svenska specialoperationer och specialförband från medeltiden till 1995*. Definitionen av specialoperation är inte helt entydigt och olika tolkningar har gjorts hur den ska kännetecknas. Klart är emellertid att en specialoperation sker med oortodoxa metoder och utförs på ett sätt som går utöver det vanliga. Uppdragen behöver nödvändigtvis inte bara vara utförda av irreguljära förband utan kan även genomföras av reguljära sådana eller till och

³³ Ibid., s. 42.

³⁴ *PM angående underrättelsetjänst*, 29 augusti 1946. Thede Palms arkiv volym 11, Krigsarkivet.

³⁵ Wikström 2006, s. 38.

³⁶ Ibid., s. 39.

³⁷ Ibid., s. 71.

³⁸ Ibid., s. 67–68.

med genomföras av civila. De fyra konkreta uppgifterna som specialförband ägnar sig åt består av livvaktsuppdrag, militär rådgivning, särskild inhämtning och kvalificerad strid.³⁹

I fallet med operationerna i Baltikum så knöts främst vid tillfället civila personer men med militär bakgrund åt verksamheten, som dock inte hade något formellt kontrakt eller uppgörelse med T-kontoret. I den svenska kontexten så var agentverksamheten i Baltikum ett tydligt exempel på en specialoperation som sträckte sig över åtskilliga år från 1944 och framåt. Agentverksamheten började dels med utbildningen som övergick i den fysiska överskeppningen av infiltratörerna som skulle rapportera bakom fiendelinjerna om vad som pågick i form av hot mot Sverige.

2. Undersökning: Operationerna i Baltikum genom Palms dagbok

Det finns fler faktorer i operationerna som kan motivera att intresset för verksamheten i Baltikum stegras eller minskar. Kapitlet inleds med en kort fördjupning i vad det finns för övrigt intresse som kan ha initierat det svenska engagemanget för underrättelser i närområdet.

Motivet att få underrättelser om hotet från Sovjetunionen efter andra världskriget fanns inte bara i allmänhet. I synnerhet riktades intresset mot Baltikum efter den våg av observationer av vad som förmodades vara raketer över Sverige. De kallades spökraketer eller eftersom de liknade raketer och var så gäckande och antogs härröra från ett hemligt program i Sovjetunionen som kommit över tysk V1- och V2-raketteknik. En förmodan var att ryssarna satte press på Sverige genom att avfyra raketerna över Östersjön och Skandinavien i avskräckningssyfte. Avfyringsramperna misstänktes finnas i Baltikum och särskilt intresse riktades mot bland annat Dagö varifrån projektilbanan misstänktes kunna pejlas mot inbyggd sändare.⁴⁰ Över tusen iakttagelser av spökraketer registrerades i Sverige och en kommission inom flygförvaltningen tillsattes som inte kunde bevisa existensen av något sovjetiskt raketprogram mot Sverige. Thede Palm kommenterar spökraketerna i dagboken 1948 och återkallar minnet av hur Storbritannien 1946 försökt bistå med kompetens, men den enhet med brittiska radare experter som avsågs skickas till Sverige nekades av statsminister Per Albin

³⁹ Fredrik Eriksson, Lars Ericson Wolke & Gunnar Åselius, *Från Savolaxbrigaden till Särskilda skyddsgruppen. Svenska specialoperationer och specialförband från medeltiden till 1995* (Stockholm: Nordic Academic Press, 2022), s. 18–19.

⁴⁰ *PM beträffande läget 6/9 1946*, Försvarsstabens arkiv, Handlingar angående rymdprojektiler volym 4, KrA.

Hansson.⁴¹ Det fanns således skäl att bilda sig en bättre lägesbild av vad som försiggick på andra sidan Östersjön. Händelserna 1946 kan ses som en första pådrivande faktor till att förstå hotbilder kopplat till Sovjetunionen i Baltikum. Fartygsrörelser, truppsammandragningar och förberedelser för en invasion var också viktiga att kartlägga för T-kontoret som landets alarmklocka.

Thede Palms dagbok inleds i november 1947 och det är först därefter som det finns tätare uppdateringar rörande hans tjänstgöring vid T-kontoret. Då hade Palm fungerat som T-kontorets chef sedan 1946 och successivt byggt på sig erfarenheter från att leda den svenska militära underrättelsetjänsten. Det var fortfarande en ung organisation som nyligen omorganiserats men hade låtit vissa medarbetare från C-byråns fortsätta att tjänstgöra. Grunden hade lagts redan under andra världskriget då Palm engagerats i T-kontorets verksamhet.

Dagboken förs inte alltid dag för dag då det är glapp i redovisningen under vissa perioder. Särskilt året 1953 är mycket glest återgivet med många luckor i hans egen redogörelse. Undersökningen kommer som tidigare nämnts delas upp i tre tidsperiodiska avsnitt.

2.1 Del 1: April 1948 till oktober 1950 – Initiativ och samverkan

2.1.1 ”Alltsammans är första gången för mig”

Det dröjer ett drygt halvår innan de faktiska agentoperationerna i öst tas upp i Thede Palms dagboksanteckningar. Det förekom däremot före dess både svenska och brittiska operationer från svensk mark mot Baltikum under Palms tid vid T-kontoret. Resorna 1946 och 1947 står således utanför källmaterialet.⁴² I april 1948 är planeringen redan långt framskriden inför nästa operation då Palm själv beskriver händelseutvecklingen och diskuterar saken med T-kontorets Ove Lilienberg. Kommendörkaptenen Lilienberg ingick officiellt i Sjöofficerskåren bredvid sin hemliga befattning vid T-kontoret där han blev en nära medarbetare till Thede Palm.⁴³ Han arbetade tidigare på Svenska Amerikalinjen, återgick sedan till flottan och tjänstgjorde därefter inom både C-byrån och T-kontoret. När mötet med Palm sker har han T-kontorets huvudsakliga operativa ansvar för den förestående operationen till Baltikum.⁴⁴

⁴¹ Thede Palms dagbok, 10 mars 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁴² Eriksson, Ericson Wolke & Åselius 2022, s. 209.

⁴³ *Svenska försvarsväsendets rulla 1951* (Stockholm: Ivar Häggströms Boktryckeri AB, 1951), s. 791.

⁴⁴ Palm 2007, s. 59–61.

Ove hos mig. Den nya operationen Erik håller på att ta form. Det är klart att det får starta omkring 20.4. under förutsättning att In ordnar med själva avresan. Det blir från Erik 8 st, och från Ludvig 1, eventuellt 1 Lars. Ansvar för radio åvilar oss. Vi skaffar vapen. Vi skall också skaffa giftampuller, vilket är första gången, och det vet jag fortfarande inte hur det skall gå till. Senare: Jag tänker gå till L. om den saken, kanske han kan. Alltsammans är första gången för mig.⁴⁵

Det är en trevande start för Palm som letar efter resurser som kan lösa de stora och utmanande uppgifterna i en komplex operation. Uppdraget påminner inte omedelbart om något han hanterat tidigare. Både vapen och giftampuller understryker allvaret i den fara det innebär för de inblandade personerna. Även ansvarsfrågan måste vara något han reflekterar över som underrättelsechef och särskilt som det är obeprövade metoder – något han själv inte är klar över hur det ska genomföras. Ansvarsfrågan återkommer han till något senare.

Den del som Palm beskrivit ska nu lyftas upp i en större helhet för att ta hermeneutiska spiralen till hjälp. Peter Kadhammar beskriver bakgrunden i sin bok *De sammansvurna*. Giftampullerna som anskaffades innehöll blåsyra och skulle snabbt krossas i munnen av agenterna själva som sedan svalde innehållet om de blev påkomna av ryssarna. Tilltaget skulle leda till en snar död hellre än att hamna under sovjetiska repressalier.⁴⁶ Tre personer fungerade som kontakter för de olika baltiska länderna – Arkadi Valdine stod för den estniska sidan, Jonas Deksnys med förbindelser till Litauen och Verner Tepfers med Lettland.⁴⁷ Det mesta av det praktiska organiserades från svensk sida genom T-kontorets 29-åriga aktuarie Curt Andreasson. Under andra världskriget ingick han i den svenska frivilligkåren i finska vinterkriget och stred inom luftvärnet vid Sallafronten.⁴⁸ I de senare operationerna i Baltikum blev han med tiden allt mer engagerad från T-kontorets sida då kollegan Lilienberg drabbades av hälsoproblem och inte kunde närvara i så stor utsträckning som avsetts.⁴⁹

⁴⁵ Thede Palms dagbok, 11 april 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁴⁶ Peter Kadhammar, *De sammansvurna* (Stockholm: Fischer & Co, 1999), s. 84.

⁴⁷ *Ibid.*, s. 56.

⁴⁸ *Ibid.*, s. 20.

⁴⁹ *Ibid.*, s. 55.

I Palms dagbok står i anteckningen ”Estland” i marginalen vilket syftar på namnet ”Erik”.⁵⁰ Bara tio dagar efter Lilienbergs och Palms genomgång upplyser en källa honom personligen om att operationen blivit känd av ryssarna. Palm uttrycker missnöje att ärendet inte blivit skött som det borde men att det är svårt att lokalisera var det gått snett i dagsläget och att fler detaljer borde ha grävts fram. Slutsatsen blir att *en* person borde organisera det hela och inte flera olika som det varit frågan om.⁵¹ Inrikesavdelningens chef vid försvarsstaben Hakon Leche meddelar dagen före operationen att hans avdelning inte får ha något med det hela att göra. ”Det tycks mig vara ett utomordentligt lämpligt tillfälle att dra sig ifrån ett ansvar dagen innan saken skall sättas i verket.”⁵²

Thede Palm kommenterar syrligt de sena vändningarna men ser ändå inte någon anledning att ställa in eller göra några radikala ändringar i planeringen. Det kan i efterhand verka anmärkningsvärt att han inte tar varningarna på allvar och går till botten med uppgifterna om att operationen är känd för Sovjetunionen. Vilka är det som känner till detaljerna och hur har information spridits till ryssarna och av vem? En slutsats än så länge är att Palm tycks benägen att låta det passera och att det möjligen ingått i antaganden att uppgifter kan läcka ut men att det inte för den sakens skull får hindra att operationen fortsätter.

Det bekräftas senare att Operation Erik i stort ses som ett misslyckande men att de inblandade undkommit med livet i behåll. Ansvaret ligger enligt Palms anteckningar vare sig på Lilienberg eller på honom själv utan hur det hela sköts från början. Det hindrar inte Palm att samma dag ge tillstånd till en ny operation, den här gången kallad Lars vilket kan betyda Lettland.⁵³ Att transporteras över Östersjön kräver en robust båt som dessutom är snabb nog att ta sig så obemärkt som möjligt mellan den svenska och baltiska kusten. Valet hade fallit på den tidigare tyska patrullbåten Kilroy som ägdes av balten Arkadi Valdin. Namnet hade inspirerats av en karaktär i en amerikansk serie vars kännetecken ”Kilroy was here” lämnades när han dragit sig tillbaka efter sina hjältedåd. Båten låg för ankar i Långholmskanalen när det oförutsedda inträffade att blåsyra hällts i tanken och sabotaget var ett faktum.⁵⁴ Vem som

⁵⁰ Thede Palms dagbok, 11 april 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA. Kan syfta på Ludvig=Litauen, Lars=Lettland.

⁵¹ Thede Palms dagbok, 21 april 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA. Källan ”Px” har inte kunnat identifieras.

⁵² Thede Palms dagbok, 27 april, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁵³ Thede Palms dagbok, 29 april och 5 maj 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁵⁴ Kadhammar 1999, s. 65.

utfört sabotaget är okänt men kan ses som indikation på att obehöriga kände till vad som planerades och ville störa verksamheten. Palm reflekterar i sina anteckningar:

Fallet Erik har misslyckats, därför att en båtmotor gick sönder, och man har klokt nog dragit sig tillbaka och skjutit upp det hela till hösten.⁵⁵

Det är andra misslyckandet på kort tid och det föranleder att uppdraget senareläggs. Trots att någon inte vill att de ska ägna sig åt verksamheten så det är inte tillräckligt för att Palm ska retirera och helt dra tillbaka operationerna utan skjuta fram den några månader. Operation Erik är därmed till ända även om planerna för nya uppdrag fortsätter.

Palm återkommer från sin semester i slutet av augusti 1948 och får en genomgång av Ove Lilienberg om vad som hänt under hans frånvaro. Nya bekymmer har då dykt upp som har att göra med läckor i sekretessen, vilket gör att resor österut får framskjutas ytterligare.⁵⁶

Enligt Kadhammar dröjde det till mitten av oktober 1948 innan tre agenter skeppades över till Estland. Samtliga hamnade i händerna på den sovjetiska säkerhetstjänsten KGB och avslöjades. Det blev dock inte uppenbart för vare sig Curt Andreasson eller Thede Palm förrän senare.⁵⁷

Den senarelagda operationen är således starkt kopplad till ett misslyckande och att det inte går att hålla informationen begränsad till de som ska ha tillgång till den. Redan under sensommaren 1948 är Palm medveten om brister i operationen och i informationshanteringen. Det understryker att resorna inte så lätt kan avbrytas utan motiveras istället att fortsätta, trots motgångarna.

Den radioutrustning som agenterna använder har enligt Kadhammar amerikanskt ursprung. Apparaterna förmedlas av Palms kontakt som går under täcknamnet Larsson, knuten till amerikanska ambassaden i Stockholm.⁵⁸ Vid en middag i oktober 1948 med den tillreste CIA-översten Donald Galloway och Larsson, blir amerikanerna bekymrade rörande Baltikum. De har fått indikationer på att svenskarna samarbetar med franska underrättelsetjänsten i frågan,

⁵⁵ Thede Palms dagbok, 13 maj 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁵⁶ Thede Palms dagbok, 23 augusti 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁵⁷ Kadhammar 1999, s. 68–71.

⁵⁸ Ibid., s. 71.

något som av stämningen att döma inte är positivt. Palm intygar att så verkligen inte är fallet och att han inte har några personliga samarbeten med fransmännen. Palm menar vidare i sina noteringar att han ser på verksamheten i stort som ett framflyttat gränsskydd, vilket även meddelas Galloway och Larsson då frågan förs in på Baltikum.⁵⁹

I föregående stycke ser alltså Palm operationens syfte knutet till att få en förvarning inför ett eventuellt anfall eller att nå information om pågående fientlig verksamhet riktad mot Sverige. T-kontorets funktion som framflyttat gränsskydd tydliggörs och där kan operationen i Baltikum användas som ett verktyg, att få en tidig förvarning om hot mot Sverige.

De vapen som Palm ville anskaffa i april 1948, beställs inte förrän drygt nio månader senare. Inför de nya resorna till Baltikum rekvireras totalt 36 eldhandvapen med tillbehör genom sektion II från Kungliga Arméförvaltningens tygavdelning till förfogande för särskilt ändamål. Utrustningen består av tyska vapen som finns i många europeiska arméers bestånd och väljs troligen medvetet för att de inte ska kunna spåras till Sverige om de blir konfiskerade. Hemställan upplyser om förvärvet av tolv stycken 7,92 mm Sturmgewehr (MP 44), åtta stycken 9 mm kulsprutepistoler (Schmeisser), femton stycken 7,65 mm pistoler (främst Walther) samt en lätt 7,92 mm kulspruta MG 34.⁶⁰

2.1.2 Utbildning och båttransport

Utbildningen av radioagenter sker under ledning av aktuarien Curt Andreasson. Redan 1948 utbildades fyra personer varav två på radio som också landsattes i Baltikum och tycktes fungera under en period. Framför allt esterna låg under Andreassons ansvar medan kontakter med litauer och letter tidigt vilade på Lilienberg.⁶¹ Undervisningen är förlagd till en hyrd stuga på halvön Bosön i Lidingö där agenterna även inkvarteras. Som hyresvärd stod zoologen och osteologen Nils-Gustaf Gejvall och FRA.⁶² Utrustning och utbildning måste kombineras med en pålitlig farkost för att ta agenterna över havet.

⁵⁹ Thede Palms dagbok, 6 oktober 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA. Donald Galloway, en av personerna som byggde upp CIA från grunden och chef för CIA:s Office of Special Operations. En hörnsten och formalist i CIA:s byråkrati, (Tim Weiner, *Legacy of Ashes. The History of the CIA* (New York: Doubleday, 2007, s. 26). Eftersom Larsson uppges ha Galloway som chef så måste även Larsson vara amerikan och CIA-anknuten. Galloway är inte enhetligt stavat då det ibland förekommer som Galloway.

⁶⁰ *Till Kung Arméförvaltningens tygavdelning*, 19 januari 1949, Hemställan från microfichefilm nr 21, T-kontorets arkiv, KrA.

⁶¹ *Mina år i hemlig underrättelsetjänst 1944–1957*, Curt Andreassons arkiv volym 1, s. 29, KrA.

⁶² Handling ställd till Fst/In, 19 januari 1949, 615:1, microfichefilm nr 21 och 23, T-kontorets arkiv, KrA.

Uppdragets båt Kilroy visade sig inte hålla måttet. T-kontoret intresserade sig då för britternas förslag att använda deras Schnellboot, en ombyggd snabbgående tysk torpedbåt från kriget men samtidigt hade dålig räckvidd och manövrerades med tysk besättning. 1949 skedde samverkan med Storbritannien i det som kallades Operation Jungle, vilket alltså även involverade deras snabbgående båt.⁶³

Thede Palm är under 1948 i förbindelse med en brittisk underrättelsekontakt som han kallar Clinton j:r. Personen dyker upp utan förklaring eller hänvisning till tidigare möten i källmaterialet men kommer att utgöra en kontinuerlig brygga till britterna fram till och med slutet av 1952. Med honom diskuteras inledningsvis teknisk apparatur och dess funktion.⁶⁴ Palm noterar i ett tidigare PM att Clinton etableras som kontakt redan 1946 utan att närmare gå in på dennes identitet.⁶⁵ I juni 1948 kommer även Clintons chef som benämns Clinton s:r till Stockholm, då alla tre ses över en middag. Clinton s:r vill fördjupa samarbetet och har även bjudit in en medföljande tekniker. Clinton hävdar att han gärna hjälper till att understödja framtida svenska operationer över havet, om det skulle bli aktuellt.⁶⁶ Samtalen intensifieras kommande dagar och rör även andra underrättelserelaterade ämnen. Vad gäller Baltikum så menar Clinton s:r åter att han vidare ska undersöka möjligheterna att hjälpa till.⁶⁷

Vilka de båda kontakterna vid namn Clinton egentligen var har inte helt kunnat bekräftas men det är tydligt att de är täcknamn. I ett brev till ”Harry” i november 1950, kan Thede Palms handstil identifieras då han i marginalen antecknat ”Clinton”, vilket sannolikt är densamme som Harry Carr. Palm brevväxlar då och då med Carr, utan att nämna något täcknamn. Vid tiden för mötet i Stockholm tjänstgör Carr hos MI6 i London och det stärker antagandet att han är den person Palm kallar Clinton s:r.⁶⁸

2.1.3 Harry Carr

Harry Lambton Carr kom till Stockholm i juni 1941 efter att ha varit stationerad i Helsingfors och kom att bli en central person för SIS i Sverige.⁶⁹ I tjänsteanteckningarna framgår att Carr

⁶³ *Mina år i hemlig underrättelsetjänst 1944–1957*, Curt Andreassons arkiv volym 1, s. 30, KrA.

⁶⁴ Thede Palms dagbok, 18 maj 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁶⁵ PM 15 augusti 1946, Thede Palms arkiv volym 11, KrA.

⁶⁶ Thede Palms dagbok, 15 juni 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁶⁷ Thede Palms dagbok, 18 juni 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁶⁸ Brev från Thede Palm på engelska till Harry utan efternamn 20 nov 1950, Thede Palms arkiv, volym 35 1949-1955, KrA. I marginalen står i blyerts ”Clinton”.

⁶⁹ Bower 1991, s. 43.

och Palm har kontakt åtminstone från februari 1952 till september 1955. De träffas både i Stockholm och i London vid olika tillfällen och kontakten anses åtminstone bitvis vara något ansträngd, att döma av Palms intryck när han i april 1955 recenserar att den ersättande brittiska kontaktpersonen Paul/Paulson är så mycket lättare att samarbeta med än den någonsin varit med Carr.⁷⁰

Redan då Carr kom till Stockholm under 40-talet hade han mycket lång erfarenhet av ryska förhållanden, född i en brittisk familj i Arkhangelsk och växte upp i Ryssland men flyttade till Storbritannien i samband med krigsutbrottet 1914. Tre år senare rekryterades han till en frivilligkår som hade som syfte att störta kommunisterna och kom inom några år att verka i den brittiska styrkans underrättelsefunktion och byggde upp en stor erfarenhet om landet. Parallellt fanns hela tiden övertygelsen om att kommunismen måste stoppas med alla medel.⁷¹

Redan 1927 var han med all sannolikhet organisatör bakom att föra över sex kvinnor och män över gränsen från Finland till Sovjetunionen i syfte att mörda personer knutna till OGPU som stört tidigare brittiska operationer i området. Aktionen misslyckades och minst tre av de egna utsända dödades och ledde enligt ryska tidningsuppgifter till att ett stort antal agenter från både Polen och Storbritannien kunde gripas.⁷² När Carr kom till Stockholm hade han dessutom över tjugo års erfarenhet av Skandinavien bakom sig och fortsatte som en av de mest inflytelserika på SIS Stockholmsavdelning.⁷³ I juli 1945 var han tillbaka i London efter tjugofem års erfarenhet från de nordiska länderna. På MI6-huvudkontoret på 54 Broadway installeras han på sjätte våningen och blir befordrad till chef för sektion Nordeuropa, som omfattade Norge, Danmark, Sverige, Finland och Sovjetunionen.⁷⁴ Kontakterna med Sverige och den svenska underrättelsetjänsten ska alltså fortsätta en bra bit in på det kalla kriget. Harry Carr ersätts av Godfrey Paulson i september 1954 som Palms främsta MI6 kontakt, se mer om den sistnämnde längre fram.

Åter till Palms anteckningar på en betydligt lägre abstraktionsnivå. I november 1948 närmar sig resan till London och inför färden ses Palm på middag hos Clinton j:r i Stockholm. Clinton j:r är plötsligt mycket frän i sin kritik och anser sig inte kunna bistå med någon hjälp

⁷⁰ Thede Palms dagbok, 14 april 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁷¹ Bower 1991, s. 21–26.

⁷² Ibid., s. 34.

⁷³ Ibid., s. 43.

⁷⁴ Ibid., s. 67–68.

alls till svenskarna, vilket kan syfta både på operationen och underrättelsesamarbetet i stort. Palm får intrycket att det kommer att bli svåra förhandlingar med britterna i London där den överordnade Clinton ska ta emot och Palm förbereder sig på besvärligheter.⁷⁵ Väl i London diskuteras en betydligt större fråga, nämligen den om underrättelsetjänst under ockupation med ingående uppgifter om hur Sverige kan delas upp i flera regioner, kommunikationsplaner med sändare som ska kunna utnyttjas i så fall. Frågor om Baltikum lämnas tills vidare därhän.⁷⁶

2.1.4 En ”slafsig” kontakt

I mars 1949 har frågan om att använda en båt i brittisk regi något som väckt betänksamhet i London enligt Clinton j:r. Thede Palm själv verkar ta lätt på den frågan och tänker diskutera ärendet vidare både med britterna och Ove Lilienberg.⁷⁷ Lilienberg och en britt vid namn Sayers deltar i en senare diskussion om nya båtresor och om tillstånd för en av dem att gå in i en svensk hamn utan att tilldra sig uppmärksamhet, vilket Palm godkänner. Det är åtminstone två resor som tas upp och Palm understryker att besättningen inte får känna till varandra, vilket spås bli en utmaning. Den ena ledaren för en av expeditionerna ska därför tas in på ett möte i Malmö senare under våren.⁷⁸ Kontakt med Sayers (okänt förnamn och bakgrund) etableras redan i augusti 1946. Identiteten bekräftas genom en handling som denne visar för Palm.⁷⁹ Sayers kände sig nedslagen på följande middag då han förstått att han kommer att ersättas av en annan man som är på plats en dryg månad senare. Palm meddelar som tröst att ordningen varit tillfredsställande och att han inte kommer att kunna ge den nya personen mer tid än vad som redan förevarit med Sayers.⁸⁰ Det första intrycket av den nya ersättaren är inte lovande. Han sägs vara lång och slafsig, lämnar över ett papper som Palm vägrar ta emot och svarar inte på en tämligen enkel fråga.⁸¹

Den nya personen är den som senare presenteras som Paul och är synonymt med Godfrey Paulson (G.M.E. Paulson) som utnämndes som andresekreterare vid brittiska ambassaden

⁷⁵ Thede Palms dagbok, 10 november 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁷⁶ Thede Palms dagbok, 16 november 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁷⁷ Thede Palms dagbok, 15 mars 1949, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁷⁸ Thede Palms dagbok, 20 mars 1949, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁷⁹ PM 15/8 1946, Thede Palms arkiv volym 11 1946-71, KrA.

⁸⁰ Thede Palms dagbok, 6 maj 1949, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁸¹ Thede Palms dagbok, 9 juni 1949, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

1949.⁸² Paulson uppges också kunna tala svenska vilket underlättar kommunikationen med fler svenska kontakter som statsintendenten och chefen för svenska statspolisens tredje rotel Georg Thulin med flera.⁸³ Britten lämnar Stockholm omkring 1954 då han inte längre står angiven i *Sveriges statskalender*.

Samtliga kontakter som Palm har med MI6 i Stockholm är knutna till den brittiska ambassaden, enligt honom själv.⁸⁴ Det gäller som nämnts även Godfrey Paulson som felaktigt fått förnamnet Geoffrey i Palms anteckningar.⁸⁵

2.1.5 Personligt ansvar för att personer stupat

Clinton meddelar i september 1949 att flygförsök gjorts med kortvägstelefonisändare för agentbruk (oklart vilken Clinton han menar då två förekommer).⁸⁶ Clinton s:r, det vill säga av allt att döma Harry Carr, återkommer 7 juni 1950 då han är på sitt årliga besök i Stockholm. Under träffen är det inte mycket som framkommer och det hela förefaller ganska intetsägande. Palm konstaterar att, ”Allting tyder på att vi därvidlag kommit så långt, att det inte är mycket att tala om.”⁸⁷ Senare under dagen träffas de på nytt tillsammans med Paulson och Lilienberg då samtalet nästan helt kretsar kring den utförda vårexpeditionen till Baltikum. Clinton är tveksam och vill ställa in hela operationen och antyder kritiska synpunkter mot den svenska sidan, vilket Palm besvarar med att det likväl kan finnas synpunkter mot den brittiska. Palm å sin sida ser situationen som komplicerad då de måste telegrafera med de som har ansvaret, ytterst beroende på att Paul inte delgett viktiga papper till honom som borde gått vidare till London, särskilt det som gällde den särskilda operationen Thomas. Det bästa vore att ha ett gemensamt möte öga mot öga med dem som har ansvaret.⁸⁸

Ett faktum är att en människa har stupat på den här expeditionen. Jag har personligt ansvar för dem, och det hela hade kanske lyckats bättre, om jag inte gick med på deras villkor.⁸⁹

⁸² *Sveriges statskalender 1950* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1950), s. 54. Palm nämner 14 oktober 1952 att Paul ska sluta och följer upp den 9 december med att Paulson reser på lördag. Det rör sig således om samma person som han ömsom kallar Paul och Paulson.

⁸³ Thede Palms dagbok, 21 mars 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁸⁴ Palm 2007, s. 99.

⁸⁵ *Sveriges statskalender 1950* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1950), s. 54.

⁸⁶ Thede Palms dagbok, 13 september 1949, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁸⁷ Thede Palms dagbok, 7 juni 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁸⁸ Thede Palms dagbok, 7 juni 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁸⁹ Thede Palms dagbok, 7 juni 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

Palm är tveksam och reflekterar över de mänskliga konsekvenserna av den östliga expeditionen. Han ser sin egen del i ansvarsfrågan men samtidigt att han borde ha hållit sig till de egna planerna och inte gett efter för vad som kan ha varit britternas förbehåll. Villkoren kan ha forcerat expeditionen och skulle möjligen ha blivit framgångsrik om han stått fast vid det svenska intresset och målet. Verksamheten är riskabel och det visar sig att Palm är högst medveten om det och frågan är om intrycket blir tillräckligt starkt för att agera annorlunda fortsättningsvis?

Kvällen avslutas med middag hemma hos Palm tillsammans med den brittiska ambassadsekreteraren Tom ”Tommy” Nielsen, som varit och förblir en initierad kontakt med allt som rör underrättelsesamarbetet med Storbritannien.⁹⁰

Intresset för Baltikum är inte bara något som visar sig angeläget för Sverige och Storbritannien. Frågan diskuteras även inom den franska underrättelsetjänsten och Palm får redan i maj 1948 uppmuntran av FRA:s Åke Rossby att ta kontakt med fransmännen gällande den första operationen Erik.⁹¹

Det hela blir något mer konkret under Palms allra första resa till Paris i oktober 1950. Tillsammans med FRA:s chef för bearbetning Åke Rossby besöker han underrättelsetjänsten Service de documentation extérieure et de contre-espionnage (SDECE). Den är belägen i nordöstra utkanten av Paris och träffar bland annat underrättelseofficern M. Trautmann. Palm understryker att Baltikum inte är ett satellitland utan är lika svårgenomträngligt som resten av Ryssland. Även SDECE:s dåvarande chef Henri-Alexis Ribière deltar senare i mötet. Han verkar mycket trött, talar lågt, nästan viskande och är svår att uppfatta med sina närmast orörliga läppar och stela ansikte. Ribière vill undersöka möjligheterna till samarbete och förutsättningarna att med svensk hjälp sätta över agenter i Baltikum. Fransmännen tycks

⁹⁰ Nielsen var 1956 skriven på Karlavägen 111 enligt separat brev 10/5, Thede Palms arkiv volym 3, 1956–1958, KrA. Palm och Nielsen träffas på engelska ambassaden den 22 juli 1954. Enligt Stadsarkivets *Röda boken* går adress och telefonnummer till Tom Nielsen, ambassadsekreterare. De enda breven ställda till någon som kallas ”Tommy” är till ovanstående person. Bakom Tom Nielsen dolde sig Edgar Emil Manicus Nielsen, utnämnd till förste ambassadsekreterare vid brittiska ambassaden 1949, *Sveriges statskalender 1950*, s. 54. Han var knuten till MI6, verksam både som konsul och inom underrättelsetjänsten. I Stockholm var han under andra världskriget knuten till brittiska sabotageorganisationen SOE:s verksamhet i Norge. Han verkade som underdirektör vid Shell i Sverige. Officer av tredje graden i Branch B 1951 och gick i pension 1956 då han tilldelades *Order of the British Empire*. Store Norske Leksikon: https://snl.no/Tom_Nielsen [Hämtad 2023-04-15].

⁹¹ Thede Palms dagbok, 8 maj 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

förstå svårigheterna och att det fordras att personliga kontakter etableras ytterligare för att lära känna varandra först. Palms besök resulterar inte i något fastslaget samarbete vad gäller Baltikum och han skriver vidare att några förslag för att sätta över agenter dit inte tas upp mer under resan.⁹²

2.1.6 ”Det finns nästan ingen punkt, där han inte misskött den här affären”

En särskilt besvärlig dag i de pågående operationerna i Baltikum från svensk sida inträffar i mitten av oktober 1950. Händelserna involverar aktuarien Curt Andreasson som tjänstgjorde vid C-byrån och T-kontoret 1944–1957 och vid tiden är specialiserad på Baltikum. Det är kommandörkapten Ove Lilienberg som står för detaljerna i Palms återgivning.

Lilienberg drog den bedrövliga historien om Andreassons försök att ordna en expedition till Lettland och dess nuvarande läge. Det finns nästan ingen punkt, där han inte misskött den här affären. Hans sista historia är, att han meddelat oss att en fiskebåt, som skulle användas utanför Gotland, utan vidare kunde gå från Lysekil eller Uddevalla. I själva verket fick den gå först sedan Hellén, som skulle följa med, fått gå igenom polisförhör. Om innebörden av detta förhör vet jag ingenting. Det var vidare klart, att båten skulle användas för fiske och att den alltså skulle vara inregistrerad i Göteborg. Detta hade sagts vara ordnat för länge sedan. Det var inte ordnat. Båtens motorer var sönder, och det tog tre dagar att reparera dem. En av de besättningsmän, som jag sagt var oundgängligen nödvändig för att expeditionen skulle få företas, har inte inställt sig. Till råga på allt börjar fröken Strömbäck misstänka, att ett meddelande från Valdemar inte sänts av honom och slutligen hade Andreasson under allt det här visat sig vara nästan hysterisk.⁹³

Ytterligare ett expeditjonsförsök är misslyckat och ilskan riktas framför allt mot Andreasson. Palm tycks ha ett förtroende för Lilienbergs angreppssätt och för de uppgifter han för fram som förklarar vad som gått fel. Ärendet är misskött och Andreasson tituleras som hysterisk. Registreringen av ifrågavarande båt är inte åtgärdad och vad Palm ser som misslyckande är att brister inte har åtgärdats. Det finns inte något spår av självkritik i anteckningarna eller att det föreligger någon särskild resursbrist. Det är Andreasson som enligt Palm bär skulden till de fel som uppstått.

⁹² Thede Palms dagbok, 10 oktober 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁹³ Thede Palms dagbok, 17 oktober 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

Kontentan blir att Palm beslutar att resan inte får ske i T-kontorets regi och att båten ombeds skickas tillbaka till Göteborg. Det visar sig att båten inte ens tagit sig till Gotland och att de inblandade behöver vila. ”Det finns nästan ingenting i hela den här affären, som skötts som det skulle ha gjorts.”, konstaterar Palm.⁹⁴ Namnet Valdemar åsyftar troligen Valdemars Ginters som enligt vad som efteråt blivit känt ingick i ett av de två agentnäten i Lettland. Han flydde till Sverige 1943 från tyskarnas ockupation och ingick således inte i de tyskvänliga kretsarna. I det här läget drygt tio år senare var han en av de engagerade i agentoperationen i Baltikum.⁹⁵

Återkoppling till frågeställningarna del 1

Syfte och mål: Vilja till svensk operation finns tidigt under 1948 men i takt med att operationerna misslyckas krävs hjälp. Palm understryker för franska underrättelsetjänsten att Baltikum är svårt att penetrera och lika komplext att genomtränga som resten av Ryssland. Palm understryker att syftet med verksamheten handlar om ett framflyttat gränsskydd där operationen ses som ett viktigt redskap för att upprätthålla det som ett värn i öst. Palm är redan från början insatt i operationerna som han måste hantera och till viss del styra planeringen över.

Internt samarbete: Medarbetarna får tämligen fritt spelrum där Ove Lilienberg ska vara sammanhållande i Baltikumoperationerna. Lilienberg är dock med tiden frånvarande på grund av hälsoproblem och Curt Andreasson tar över allt mer. Palm ser att Andreasson vill mycket och inte tycks ha kontroll över sin del av verksamheten. Kollegorna får kritik när verksamheten inte fullföljs och det uppstår interna konflikter. Det är inte resurserna i sig som är det egentliga problemet för Palm utan snarare hur de utnyttjas. Barriärerna utgörs också av resursbrist och en underskattning av hur mycket ansträngningar som krävs i sådana expeditioner. Operationerna blir så behäftad med problem att det finns gott om tillfällen att reflektera över nyttan och framför allt kostnaden både vad gäller människoöden och ekonomin.

Externt samarbete: Det krävs en ytterligare dimension för att operationerna ska lyckas – samarbete med externa aktörer ses som en möjlighet. Operationerna blir något som Palm ser som en brygga till djupare underrättelsesamarbete med andra mer resursstarka stater och

⁹⁴ Thede Palms dagbok, 17 oktober 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁹⁵ Bower 1991, s. 61–64.

aktörer. Fördjupningen förstärks under resor och samtal med nya och gamla individuella samarbetspartners och kontakter. Fransmännen får exempelvis veta att det måste ske tätare individuella band för att vidare samarbete ska bli möjligt. I grunden handlar det om en förtroendefråga som bygger på långvarig kontakt för Palm.

2.2 Del 2: November 1950 till augusti 1955 - Fördjupning och experiment

2.2.1 Amerikanska initiativ

I november 1950 reser Palm för fjärde gången till London och samråder inledningsvis med Clinton i hans hem. Där finns även Paulson och en amerikansk kontaktperson som uttrycker intresse av att diskutera gemensamma industriskyddsfrågor. Palms tidigare Washingtonresa har bidragit till överläggningar mellan briter och amerikaner som nu kan tas vidare.⁹⁶ Thede Palm äter följande dag lunch med chefen för MI6 som i flera timmar öppenlydigt tar emot honom och berättar om sina trettiofem år i tjänsten och hur han ser på framtiden. Särskild vikt läggs vid Polenfrågan och huruvida ett samarbete kan ske där, liksom också Baltikum.

Han var rätt långt inne på frågan om Baltikum, där jag fick tillfälle att säga, att jag inte räknar med Baltikum längre, utan detta är Ryssland, och jag är personligen inte intresserad av att det sätts in för mycket folk på denna lilla bit av Ryssland. Han sade detsamma, som Clinton sagt vid flera tillfällen, att de önska få folk längre in, och undrade om det inte kunde gå bra. Jag sköt bort det hela med att det möjligen kan gå för dem, men jag kan inte åta mig det, och detta upprepade jag ett par gånger, då han kom fram till samma sak från olika sidor.⁹⁷

Britterna ser gärna att det finns utrymme att få uppbackning med att sända fler agenter till området. Vid det här laget har Palm fått erfarenheter av tidigare expeditioner och verkar inse att en vidare samverkan i ett sådant ärende med Storbritannien är komplicerad. Dessutom har det visat sig att Baltikum är mycket svårt att penetrera med sin hårda styrning från Sovjetunionen. Britten vrider på frågan tillsammans med honom men hamnar till slut i samma ståndpunkt eller inser att det inte går att komma längre med Palm för närvarande.

⁹⁶ Thede Palms dagbok, 8 november 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁹⁷ Thede Palms dagbok, 9 november 1950, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

De amerikanska kontakterna är i några fall också kopplade till intresset för vad som händer i de baltiska länderna. I kontakten med Andersen diskuteras samarbete i Baltikum i februari 1951.⁹⁸ Andersen har tydlig koppling till amerikanerna, bland annat förmedlar han kontakt mellan Palm och amerikanen och CIA-agenten William Colby i ett senare ärende.⁹⁹ Han förmedlar också vid ett annat tillfälle telegram han fått från Washington med förvarningar om offensiva företag som kan riktas mot framför allt amerikanska intressen.¹⁰⁰ Den enda Andersen som är skriven vid amerikanska ambassaden i Stockholm är Robert E Andersen, som fick sin tjänst som biträdande attaché 1948.¹⁰¹ Enligt Tom Bower är han underrättelsechef och knuten till den amerikanska ambassaden i Stockholm, vilket i sammanhanget styrker skälet att stå i kontakt med Thede Palm. Andersen såg till att både radioutrustning, pengar och vapen tillhandahölls för de som skulle bygga upp lettiska agentnätverk.¹⁰² Andersen visar nyfikenhet och ambition i frågan om operationer i öst vilket han också förmedlar nedan till Palm, även om prioriteringarna skiljer sig åt.

Jag försökte avstyra en diskussion genom att säga, att deras mål och våra mål är helt och hållet olika. De önska komma långt in och släppa folk vidare. Jag önskar täcka ett visst område för en katastrofvakt. Han gav sig, men låt oss taga upp detta begränsade mål tillsammans [...] denna våren finns det ingen möjlighet att göra någonting gemensamt. Vi ha redan gått alldeles för långt.¹⁰³

Önskemålet från Palms sida är att på plats etablera en ”katastrofvakt” men samtidigt driver motparten på att etablera ett samarbete som han själv i stunden ställer sig ganska skeptisk till. Amerikanerna vill genom Andersen ha en absolut öppenhet i relationen – kunna förmedla att det pågår en kooperation och ha möjlighet ta del av all information, något som Palm tvekar inför då han inte får svar på frågan vad vinsten för svensk del består i.¹⁰⁴

Palms relation till Andreasson kärvar ytterligare och det framkommer kritik mot hans sätt att hantera och styra Baltikumoperationerna och att få båten klar i tid.

⁹⁸ Thede Palms dagbok, 6 februari 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

⁹⁹ Thede Palms dagbok, 7 maj 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁰⁰ Thede Palms dagbok, 10 maj 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁰¹ *Sveriges statskalender 1949* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1949), s. 53.

¹⁰² Bower 1991, s. 80 och 101. Bower stavar dock namnet felaktigt Robert Anderson.

¹⁰³ Thede Palms dagbok, 6 februari 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁰⁴ Thede Palms dagbok, 6 februari 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

Det visar sig, att där som vid andra tillfällen har Andreasson inte lyckats klara sin övervakning, och i själva verket ha esterna gått och gjort saker på båten, som varken Hardeberg eller Plym godkänt. De ha satt på en köl, som anses vara direkt riskabel. De ha bränt av målningen och annat, vilket direkt kommer att förlänga leveranstiden och äventyrar såvitt jag förstår hela expeditionen.¹⁰⁵

Trots utmaningarna växer nya planer om Baltikum fram och de utsända agenterna fortsätter att rapportera från andra sidan Östersjön. De tekniska problem som ovanstående redogörelse beskriver är en av många barriärer som måste övervinnas, vilket är svårt då organisationen är liten och lider brist på såväl personal liksom teknisk kompetens. Det blir även ekonomiska konsekvenser av de felberäkningar som gjorts och vem som egentligen bär ansvaret för båtfrågan några veckor senare då medarbetaren Hardeberg och Andreasson uppges skylla på varandra. Lilienberg å sin sida anklagar sig själv. Palm uppger att affären har kostat minst 35 000 kronor utöver vad de tre tidigare meddelat.¹⁰⁶

Tidigt i maj 1951 har brittiska och amerikanska operationer gjort vissa avancemang i Baltikum medan de svenska insatserna uppges lida av både tekniska problem och ledning. Hos försvarsstabschef Richard Åkerman redogör Palm kortfattat om det senaste i Baltikum och de människor som är involverade i ärendet och fortsätter därefter att sammanfatta i sina anteckningar.

I den baltiska frågan kan för övrigt här antecknas, att nu ha britterna gjort en landstigning i vår och även amerikanerna ha fått in en grupp. För vår egen del ha vi misslyckats beroende på att båten inte har blivit färdig. Det visar att skall man göra ett sådant arbete, måste det finnas en enhetlig och bestämd ledning, och en sådan har inte funnits.¹⁰⁷

Att den svenska kapaciteten anses begränsad och illa styrd visas i ovanstående citat. Det är inte den egna ledningen som recenseras utan verkar snarare handla om att det är den operativa styrningen av expeditionen som havererat i Palms ögon.

I mitten av maj 1951 har britterna en ny expedition över Östersjön som i det här fallet kräver svenskt ingripande – en expedition som i Palms ögon sköts högst oprofessionellt.

¹⁰⁵ Thede Palms dagbok, 21 mars 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁰⁶ Thede Palms dagbok, 30 maj 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁰⁷ Thede Palms dagbok, 9 maj 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

Här kan antecknas, att när jag kom tillbaka igår, fick jag höra att Paul natten till igår hade sökt Lilienberg och meddelat att en båt österifrån skulle kunna väntas komma in på svenskt vatten under den gångna natten och bad om hjälp. Lilienberg hade fått tag på vår specielle vän i Göteborg, som larmat sitt folk, och igår på morgonen skickat över Andreasson till Gotland, så att han skulle gå ut och leta. Vi hade vidtagit alla åtgärder, som kunde väntas igår på e m hade Paul åter dykt upp, nu med ett nytt papper, som visade att båten skulle gått ut för att träffa deras båt tisdagen den 15. kl 1 på natten svensk tid. Om deras båt inte kom, och den hade tydligen blivit hindrad, skulle man gå till Gotland och vara där den 15. på kvällen. Vårt sökande nu i natt var alltså i och för sig ganska meningslöst. Nu bad emellertid Paul att vi skulle utsträcka sökandet ännu till natten mellan den 17-18, och det har Lilienberg vägrat med full rätt. När Lilienberg kom tillbaka hade Paul ringt igen och sagt att han glömt att tala om att båtföraren blivit lovad 5.000 rubel och undrade, om vi kunde ge honom det. Det är en utomordentligt slafsigt organisation, som kan komma med en sådan sak så sent. Det inhiberades emellertid, då vi inte tro att båten kommer.¹⁰⁸

Det sker många vändningar i händelserna omkring den 15 maj. Tålamodet inför de hastiga omprioriteringarna i operationen ter sig påfrestande för Palm. Möjligen anar han att britterna inte tar T-kontoret på allvar som ska stå beredda och parera den plötsliga omdisponeringen. Slarvet med den ekonomiska utbetalningen blir ytterligare en oönskad parameter i den brittiska expeditionen som Lilienberg får en förfrågan om från Paul. Palm kommenterar att han står bakom Lilienbergs beslut att vägra att utöka sitt sökande efter den anländande båten. Det kan också handla om att markera för britterna att T-kontoret inte går med på vilka villkor som helst för att parera motpartens bristande planering.

Att svenskt och brittiskt samarbete pågår är något som de båda parterna inte vill avslöja detaljer om för en tredje part. Palm får under sommaren 1951 tillåtelse av Paul att berätta för amerikanerna på vilket sätt Sverige och Storbritannien haft överenskommelser gällande Baltikum. Enligt Palm verkar det ofördelaktigt att inte vilja ha även amerikansk hjälp i just den frågan.¹⁰⁹ Några dagar senare avslöjar Palm för amerikanen och CIA-medarbetaren Edward "Ed" Ryan i Stockholm att Sverige fått hjälp av britterna med båtar gällande den

¹⁰⁸ Thede Palms dagbok, 17 maj 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁰⁹ Thede Palms dagbok, 3 juli 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

baltiska frågan. Ryan tjänstgjorde som en av attachéerna vid amerikanska ambassaden i Stockholm.¹¹⁰ Samtidigt fungerade han som chef för CIA:s Scandinavian Desk.¹¹¹

Samma dag sammanträffar Palm med vad han beskriver som en nervös William ”Bill” Colby. Amerikanen vill veta huruvida uppgifter om de amerikanska radioapparaterna Palm diskuterat med en annan landsman, riskerar läcka ut i svensk press.¹¹² William Colby som långt senare blev chef för CIA fungerade som attaché i Stockholm mellan 1951–1953.¹¹³ I Sverige var Colbys ambition att med amerikansk hjälp bygga upp ett nätverk kallat stay-behind för att kunna verka med bland annat väpnat motstånd vid en eventuell sovjetisk ockupation av landet. Det var något som planerades i flera europeiska stater inklusive Sverige. Palm med flera ville däremot att det hela skulle organiseras och styras av svenska krafter.¹¹⁴

På en resa i Washington i oktober 1951 träffar Thede Palm för första gången CIA-chefen Allen Dulles som uppges vara intresserad av underrättelseläget i svenska trakter och vill att Palm ska ägna tiden i USA åt att skapa informella kontakter och undvika formella sammanträden. Amerikanerna är intresserade av ytterligare svensk underrättelseinformation och Palm delar med sig av uppgifter om tillgången på uran i Estland. Om detta säger sig amerikanerna ha tillräcklig kunskap och istället söker de särskilt upplysningar om sovjetiska flygplatser och rysk flygplanstillverkning. ”De ville ha mera saker av oss, och jag har lovat att ge vad jag får om Baltikum.”¹¹⁵ Det är däremot inte något som sker helt oreflekterat att dela med sig av fakta som svenskarna samlat på sig till CIA. ”En risk, som jag är mer och mer medveten om, är den att man inte kan lita på att ens förbindelser med denna organisation hålls tysta. Det behövs bara att någon slutar där och börjar publicera sina memoarer, så kan allt vad vi sagt komma ut, men den risken får man kanske ta.”¹¹⁶ Dela med sig är riskfyllt men att titta och hålla inne med information är i stora drag ett sämre alternativ, enligt Palm.

2.2.2 Finns inte tillräckligt med personal

En principiellt viktig diskussion utbryter mellan Palm och Andreasson i april 1952. T-kontorets chef ondgör sig över att medarbetaren tar parti för balternas krav och kritiserar

¹¹⁰ *Sveriges statskalender 1953* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1953), s. 53.

¹¹¹ Thede Palms dagbok, 8 augusti 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹¹² Thede Palms dagbok, 6 juli 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹¹³ *Sveriges statskalender 1953* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1953), s. 53.

¹¹⁴ Palm 2007, s. 106.

¹¹⁵ Thede Palms dagbok, 26 oktober 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹¹⁶ Thede Palms dagbok, 26 oktober 1951, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

operationen och dess misslyckanden. Palm ifrågasätter även vad han anser vara orimliga förslag som Andreasson framför.

Jag har de sista dagarna haft ett par långa diskussioner med Ove och Andreas om baltfrågan. Andreasson överraskade med ett program, där bl a ingick att vår lilla båt skulle utrustas med helikopter att vi skulle anställa förare över finska gränsen och annat dylikt. Över huvud taget hade han fullkomligt tappat omdömet i fråga om vad som kan och vad som bör göras. Han framställde också en serie krav från besättningens sida, vilket föranledde mig att fråga, om han varit i kontakt med besättningen, vilket han förnekade. Han tycks emellertid ha varit i kontakt med Hällström på Flygdetaljen. De krav besättningen hade äro emellertid orimliga, delvis direkt felaktiga. Jag sade honom rent ut, att jag var överraskad och förvånad över att han i en diskussion som denna drev ensidigt baltledarnas synpunkter mot oss. Han gick så långt att han talade om våra ständiga misslyckanden o s v, vilket är lika felaktigt som orättvist. Jag tog honom sedan en gång till privat och sade honom, att hela hans uppläggning av problemet gör, att även om han har rätt i vissa punkter, kan jag inte fästa avseende vid vad han säger på grund av felen. Han begärde då att bli helt avkopplad från balterna. Han ansåg, att Lilienberg misskötte balterna, att han beordrade dem till det ena och det andra och överhuvudtaget använde en felaktig ton mot dem. Han trodde detta berodde på att Lilienberg misstror Andreasson så mycket, att det påverkar det hela. Lilienberg har sagt till honom, att han skall vara med på ett möte med baltledarna på torsdag. Jag lade fram det hela för Lilienberg och sade först till honom och sedan till Andreasson, att jag inte avser att befria Andreasson från baltfrågan. Vi ha inte folk så mycket, att jag kan befria någon från en stor del av hans arbete, då jag inte har någon annan att lägga det på. Andreasson var synnerligen missnöjd men sade inte mycket.¹¹⁷

I citatet lyser många brister igenom liksom även ett flertal allvarliga synpunkter som Palm för fram om både medarbetare och lojalitetskonflikter. Thede Palm vill i exemplet illustrera att Andreasson inte tycks klarsynt och har tagit till alltför djärva planer för att lösa situationen. Att Andreasson dessutom framför kritiska synpunkter och talar om misslyckanden är något som Palm reagerar starkt på. Andreasson tar i Palms ögon parti för balternas synpunkter vilket direkt måste konfronteras så att lojaliteten inte hamnar hos de inblandade agenterna utan tjänar T-kontorets syften och mål. Andreasson anser dessutom att Lilienberg inte fullföljer sina åtaganden och sköter kontakten med balterna på ett för bryskt sätt vilket Palm ser som

¹¹⁷ Thede Palms dagbok, 9 april 1952, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

hämmande för operationen. Frustrationen över att det inte finns personal för att rotera tjänster eller byta ut uppgiftsansvariga lyser igenom.

Palm diskuterar vid ett senare tillfälle frågor som rör Östersjön med CIA chefen Allen Dulles som är på besök i Stockholm i oktober 1952. Det är en tydlig svensk röd linje att inte engagera sig i agentoperationer djupare in i det faktiska ryska området.

Slutligen talade vi om Östersjöförhållandena, och jag avrådde från expeditioner. Vi ha intresse att få folk ut ur Ryssland, inte in där. Han påstod, att hans folk ville arbeta ur träningsynpunkt. Jag sade att det kan de göra i Kina men inte hos oss.¹¹⁸

Ovanstående resonemang kan ha att göra med att Palm inte ser nyttan för svensk del att fördjupa sig i expeditioner i det geografiskt mycket omfattande Ryssland. Det skulle ha blivit ett för stort och komplext engagemang. De svenska resurserna var redan knapphändiga för de baltiska företagen vilket illustrerades i föregående fråga. Att därtill lova åtaganden även i det här ärendet sågs inte som möjligt, förutom att i vissa fall möjligen utnyttja den information som personer vilka själva kom direkt från området satt inne med.

1953 sker ett tämligen stort glapp i anteckningarna från Thede Palms sida. Året sammanfattas på enbart 22 maskinskrivna sidor, att jämföra med drygt 60 sidor året dessförinnan.

2.2.3 Amerikanska ballonger över Östersjön

Transporten av agenter är en av metoderna inom underrättelsetjänsten vid den här tiden. Vidare förekommer idéer att påverka befolkningen i öst med diverse propagandamaterial som ska föras över med hjälp av varmluftsballonger över Östersjön. Frågan diskuteras av både amerikaner och engelsmän. Curt Andreasson försöker genom en baltisk kontakt övertyga Palm om att föra propagandamaterial och annan materiel med utgångspunkt från Gotland. Palm avstyr projektet.¹¹⁹ Två år senare presenteras idén mer utförligt och Palm tar del av en film från ett försök där han får se hur det hela kan gå till. Skepsisen förstärks då han visserligen tror att det kan vara en möjlig metod men initiativet blir svårt att genomföra i

¹¹⁸ Thede Palms dagbok, 3 oktober 1952, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹¹⁹ Thede Palms dagbok, 5 mars 1952, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

hemlighet då det måste ske i dagsljus. Amerikanerna sägs heller inte förstå svenska ljusförhållanden under vårsäsongen.¹²⁰

Palm kommenterade senare projektet i sin bok där särskilda vindar skulle utnyttjas att föra över ballongerna och nå Baltikum utan att de riskerade hamna längre in på rysk mark. Risken var att organisationen skulle bli för stor med många inblandade i denna propagandaverksamhet, varpå Palm avstyrker initiativet.¹²¹

Ytterligare spektakulära metoder fortsätter att framträda. I mars 1954 rekvirerar Palm en ubåt genom Bertilsson på Marinstaben som kommer till användning under hösten.¹²² I september utnyttjas ubåten *Tumlaren II* i övningen ”Operation Non-Stop”. Ubåten möter upp motorbåten *Kilroy* i Norstens fjärd i Stockholms ytterskärgård. Manskap förs ombord och ubåten tar sig till Gotlands kust. Patruller landsätts sedan i mörker och hård blåst i gotländska Kappelshamn där spaningsuppdrag utförs.¹²³ Ubåtsövningen handlade om att öva toppskiktet i T-kontorets krigsplacerade som tog sig iland för att infiltrera KA 3:s område och göra iakttagelser av militärt intresse.¹²⁴ Trots svåra tekniska utmaningar och delvis lyckade resultat är Palm inte helt tillfreds med insatserna och lämnar en kort kritik under en kurs några dagar senare.¹²⁵

Den sistnämnda operationen har högst trolig koppling till de tidigare Baltikumexpeditionerna. Ses övningen isolerat så kan den te sig märklig men i ljuset av de tidigare erfarenheterna så handlar det i grunden om att oupptäckt ta sig iland med små båtar från havet i skydd av mörker och undvika att tas till fånga av övningens fiender som vakar över landterritorierna. Det nya i sammanhanget är att en ubåt kommit till användning, vilket höjer nivån och komplexiteten. Bakom landsättningen finns många inslag som liknar Baltikumoperationerna och övning krävs för att nå bättre resultat. Längre fram i undersökningen visar det sig att även britterna nåtts av information att T-kontoret har erfarenheter med landsättning från en ubåt.

¹²⁰ Thede Palms dagbok, 2 februari 1954, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹²¹ Palm 2007, s. 107.

¹²² Thede Palms dagbok, 26 mars 1954, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹²³ Curt Andreassons tjänstedagbok 15 sept 1954, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

¹²⁴ *Mina år i hemlig underrättelsetjänst 1944–1957*, Curt Andreassons arkiv volym 1, s. 45, KrA.

¹²⁵ Thede Palms dagbok, 21 september 1954, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

2.2.4 Brittiskt skifte i Stockholm

Den brittiska kontakten Fergusons tjänstgöring är tämligen kort. Han är på plats på Gotland i mars 1954 vilket sannolikt är kopplat till Baltikumoperationerna och han rapporterar till Palm att besöket på ön gått bra.¹²⁶ Bakom efternamnet framträder britten John Jameson Ferguson. Han kallas ibland ”Fergus” eller ”Fergy” och introduceras 8 dec 1952 hos ambassadör Stevens och samma år utnämns han som andre ambassadsekreterare.¹²⁷ Det visar sig att Fergusons dagar inom kort ska vara räknade och ett annat problem är att relationen med Ferguson inte fungerar särskilt bra i kontakten med statsintendenten Georg Thulin.¹²⁸ Enligt forskaren Niklas Wikström underströk Palm i en promemoria 1952 att arbetet med att studera och genomlys utländska underrättelsetjänsters förehavande i Sverige skulle göras i samråd med statspolisen, vilket i stort förklarar kontakten med Thulin.¹²⁹

Kontakten Inga Nordin återkommer på flera ställen i Palms dagbok mellan 1948 och 1954. Hon är en viktig informationskälla vad gäller britterna då hon bland annat har en nära relation med MI6:s stationschef Nicholas Elliott i Bern.¹³⁰ Nordin tjänstgjorde som kontorsbiträde vid svenska beskickningen i Schweiz. Efter en internationellt präglat utbildning tjänstgjorde hon både i Stockholm och en kortare tid i Luxemburg innan hon gick vidare som kansliskrivare och avslutade karriären i Genève som vicekonsul 1982.¹³¹ Nordin är redan på det klara med att Ferguson ska avgå från sin post i Stockholm, något som inte ens Palm själv blivit underrättad om vid det samtal han för med Nordin på café Fahlmans i Helsingborg i augusti 1954. Ferguson lämnar sin funktion i Stockholm ”utan saknad” enligt Palm då han ersätts av Peter Boughey i december 1954. Boughey övertar även Fergusons plats på brittiska ambassaden som andresekreterare.¹³²

Ersättaren Peter Boughey intygas av Nordin ha goda egenskaper. Liksom tidigare har hennes nära vän Nicholas Elliott delgivit sina uppgifter till henne. Palm låtsas vara insatt och förstår samtidigt att Nordin även vet att Harry Carr ska sluta senare under året och börja tjänstgöra i Köpenhamn istället. ”För att vara anställd vid svenska UD är hon påfallande välunderrättad

¹²⁶ Thede Palms dagbok, 31 mars 1954, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹²⁷ *Sveriges statskalender 1953* (Uppsala: Almqvist & Wiksell boktryckeri AB, 1953), s. 59.

¹²⁸ Thede Palms dagbok, 13 september 1954, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹²⁹ Wikström 2006, s. 68.

¹³⁰ Thede Palms dagbok, 29 oktober 1948, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹³¹ *Tjänstematrikel P1 Inga Nordin*, Utrikesdepartementet 1920 års dossiersystem, Personalen 1936–1995, Tackbrev vid pensionering 1 mars 1982, volym P1:564, Riksarkivet.

¹³² *Sveriges statskalender 1955* (Uppsala: Almqvist & Wiksell boktryckeri AB, 1955), s. 59.

om MI-6.”, upplyser Palm i sina anteckningar.¹³³ Först i september får Palm genom Harry Carr i Stockholm reda på att hans efterträdare hos MI6 i London blir Godfrey Paulson, något som Palm uttrycker sig vara nöjd med eftersom Paulson tidigare tjänstgjort i Stockholm. Under Carrs besök i Stockholm ventilerar Palm sitt missnöje med hur han tidigare bemötts på MI6 i London.

Jag fick dock vid ett tillfälle en chans att säga, att jag inte tänkte träffa hans chef en gång till så länge denne trodde att jag är och behandlade mig som en av sina agenter. Detta tog Harry inte väl upp och försäkrade mig att han aldrig trott något sådant om mig (han= chefen).¹³⁴

Möjligen ser Palm mot bakgrund av vad hans egen organisation bidragit med att det måste sättas gränser för hur mycket uppgifter han kan delge utan att få lika mycket tillbaka. Det har skapats en hierarki som Palm ogillar där den brittiska underrättelsechefen inte respekterar gränsen för var motpartens egen organisation börjar och slutar.

2.2.5 ”Engelsmännen har genompyrt hela U avd”

Situationen har gått så långt i februari 1955 att Palm reagerar mot inflytandet som britterna nått inom sektion II hos försvarsstaben. Han kommenterar en konflikt som blossat upp mellan medarbetare och belyser hur han ser på den utländska påverkan.

Wiebe kommit ihop sig med Stenberg, där ligger det naturligtvis så till, att vi har andra åsikter än engelsmännen, men engelsmännen har genompyrt hela U avd.¹³⁵

Den *U avd* som Palm nämner ovan kan tolkas som hela underrättelseavdelningen inom sektion II och därmed blottas hur beroende avdelningen ter sig gentemot britternas inflytande. Ett påtagligt missnöjde kan skönjas i Palms uppfattning om underrättelsesamarbetet med britterna, något som illustreras tydligt i nästa citat.

¹³³ Thede Palms dagbok, 24 augusti 1954, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹³⁴ Thede Palms dagbok, 10 september 1954, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹³⁵ Thede Palms dagbok, 11 februari 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA. Förekommande namnen: kapten Stig Wiebe f. 1931, tidigare sjökaptan och nu medarbetare vid T-kontoret samt troligen Dick Stenberg vid Flygvapnet.

Det som jag får från engelsmännen är av obetydligt värde och uppgår inte till 10% av min rapportering. I själva verket är jag fortfarande av större värde för dem, än de för mig.¹³⁶

T-kontorets medarbetare reser till London och andra ställen. Samtidigt är det svårt för honom att veta vad Underrättelseavdelningens förbindelser egentligen bidrar med för nytta. En av medarbetarna (Stenberg) har dessutom varit där i två veckor och det kan medföra en risk att alltför många svenska hemligheter kan avslöjas under så lång frånvaro i ensamhet. En föredragning för chefen Henning för in frågan på kärnpunkten om kontaktnätverket.

Jag vill veta var jag själv står i den saken, så mycket mera att min inställning är den, att jag fört den fram så att förbindelsen skall hålla under krigstid. Hennings reaktion var följande: han förstod att jag menar att han är långt ute i sina engelska förbindelser. Han anser, liksom jag, att min huvudsakliga uppgift är att förbereda en förbindelse under krig. Han skulle ogärna se att något samarbete med England blir mindre. Han vet inte, precis som jag, hur det ska ordnas.¹³⁷

I april 1955 reser Palm åter till London där bland annat Baltikum förs upp på agendan. Han uppger att det inte finns några människor redo att skickas till Baltikum och några löften kan inte ges från Palms sida. Britterna beskrivs vara mycket intresserade av de svenska erfarenheterna därifrån i det som företogs i juni 1954 och Palm lovar att sända underlag. Ju mer samtalen fortskrider desto mer inser Palm att det inte finns några gemensamma mål med den svenska och brittiska verksamheten i Baltikum, utan att specificera det ytterligare. En positiv utveckling är att Paul fått sin ställning i London stabiliserad och Palm uttrycker tydligt att det kommer bli mycket lättare att samarbeta med honom än det någonsin var med Harry Carr tidigare. Under resan träffar han även den tidigare nämnda Nicholas Elliott i egenskap av chef för deras utfrågning som lovar skicka exempel på hur deras standardförfarande vid utfrågningar ser ut.¹³⁸

Palm kommenterar de interna stridigheter som uppstått inom T-kontoret vad gäller Baltikumfrågan i juni 1955. Claes Kåhre som har skyldighet att hålla reda på Baltikum får inte relevant information från Lilienberg på grund av en schism med Kåhre, vilket går ut över

¹³⁶ Thede Palms dagbok, 21 mars 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹³⁷ Thede Palms dagbok, 21 mars 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹³⁸ Thede Palms dagbok, 14 april 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

arbetet.¹³⁹ Dagarna omkring den 18 juni genomförs en operation via Irbensundet på gränsen mellan Estland och Lettland. Curt Andreasson ansvarar för övervakandet av enskilda detaljer och operationsplanläggningen. Agenten Edvins Osolins skulle återsändas och det uppstår en del oreda bland besättningen som druckit alltför mycket alkohol. Operationen genomförs med en fiskebåt som ombord har den mindre motorbåten Toy II. Den sjösätts närmare kusten varpå landstigningen underlättas. Även en baltisk båt vid namn Aristo är behjälplig dessa dagar. Detta blir en av de sista expeditionerna som nämns av Curt Andreasson.¹⁴⁰

I augusti 1955 får Thede Palm viktig information om britternas avvaktande ambitioner i Baltikum då han träffar Paulson. Den brittiska kontakten ger ingen närmare förklaring annat än att han inställer alla expeditioner under året.¹⁴¹ Förklaringen till det brittiska agerandet tillkännages i del 3 och understryker allvaret i det brittiska agerandet.

Trots att britterna inställt Baltikumoperationerna i augusti 1955 är amerikanerna desto mer offensivt inriktade. CIA vill utnyttja ett mindre civilt flyg med start och landning från Gotland. Frågan sonderades med Palm i maj genom Ed Ryan och följs upp tre månader senare av CIA-översten Wight som agerar på uppdrag från CIA-chefen Allen Dulles. De vill i skydd av mörkret så snart som möjligt få ut två personer från Baltikum med ett mindre flygplan. Farkosten ska i sin tur under pågående operation hålla kontakt med ett större flygplan av typen Douglas C-47 Skytrain. Palm anser att tilltaget blir alltför komplext med tanke på att få till de svenska tillstånden för en amerikansk flygoperationen och att det kommer att dra ryssarnas uppmärksamhet västerut. För många kommer att känna till en sådan sak med tanke på alla kontakter som måste tas. Palm hänvisar till svenska flygvapnet och Wight bedyrar att hålla den amerikanska flygattachén i Stockholm utanför då detta är en önskan från hans chef. Westring vid flygvapnet avstyr sedermera hela idén då den presenteras för honom. Palm är tydlig med att Sverige som bas inte kan utnyttjas. ”Jag vill inte ha med saken att göra.”¹⁴²

Återkoppling till frågeställningarna del 2

Syfte och mål: Målen i april 1955 är så diversifierade att Palm uttalar att brittiska och svenska underrättelsetjänsten ser mycket olika på Baltikumoperationerna. Palm uppger att det inte

¹³⁹ Thede Palms dagbok, 7 juni 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁴⁰ Curt Andreassons tjänstedagbok, 14, 18 och 21 juni 1955, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

¹⁴¹ Thede Palms dagbok, 4 augusti 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁴² Thede Palms dagbok, 8 augusti 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

finns några nya människor att skicka och att resurserna därmed är tömda. Andreassons ifrågasättande av operationen och närhet till balterna stör syftet och målet med operationen i Palms ögon. Agenterna måste enligt Palm hållas på armlängds avstånd och lojaliteten till T-kontoret störs då termer av misslyckanden nämns.

Internt samarbete: Framför allt den sista operationen sker på brittiskt initiativ där Curt Andreasson är behjälplig från T-kontorets sida. Helikopterförslaget från Andreasson faller inte väl ut och betraktas av Palm som ett uttryck för att medarbetaren inte har kontroll över situationen. Ubåtsövningen visar att det finns fler spektakulära metoder som provas i samråd med både marinen och på kustartilleriets område. Den sker i ljuset av de tidigare erfarenheterna med att landsätta agenter i Baltikum. Intern osämja mellan Kåhre och Lilienberg blir påtaglig under 1955 vilket Palm menar går ut över arbetet då information inte delas på godtagbart sätt.

Externt samarbete: Amerikaner och CIA försöker påverka Palm genom att framföra nya metoder med hjälp av ballonger och flygplan mot Baltikum med utgångspunkt från Gotland. Palm tar tydligt avstånd då det bedöms alltför riskabelt och kommer dra till sig onödigt sovjetiskt intresse mot Sverige. Någon hjälp vill Palm inte bidra med och samarbetet knutet till Baltikum präglas mer av i större utsträckning av hinder än möjligheter. Palm vill inte låta sig bli betraktad som en av britternas egna agenter. Under både 1955 pågår ett fåtal operationer fortfarande där agenter förs med båt till Baltikum.

2.3 Del 3: September 1955 till november 1957 – Infiltration och avslöjande

2.3.1 Nelks bekännelser om rysskopplingar

I september 1955 får Palm besvärande information från den nya MI6-kontakten Peter Boughey om att agenten Nelk som tidigare sänts till Baltikum bekant för britterna att han egentligen inte arbetat för vare sig Sverige eller Storbritannien. Nelk har handlat på uppdrag av ryssarna. Palm förklarar sig oförstående men ska få mer information från Boughey längre fram.¹⁴³ Det är hittills många detaljer kring Palms brittiska kontakter som varit oklara i tidigare forskning och det är därför en viktig pusselbit att kunna klarlägga att Boughey är en

¹⁴³ Thede Palms dagbok, 5 september 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

av de centrala kontaktpersonerna i sammanhanget. Överstelöjtnant Edward Peter Fletcher Boughey arbetade för Special Operations Executive (SOE) under andra världskriget då han verkade som specialagent i Ungern, Jugoslavien och Polen och därpå tilldelades Order of the British Empire 1945.¹⁴⁴ Officiellt tjänstgör Boughey vid tillfället i Stockholm som förste ambassadsekreterare sedan 1954.¹⁴⁵ Palm träffar honom regelbundet från 8 dec 1954 då han ersätter Ferguson och blir välinsatt i det som bland annat berör Baltikum.

En söndag några veckor senare söker Peter Boughey upp Palm och meddelar dels att Paulson kommit till Stockholm samt att någon på Palms kontor som pratat med ryssarna om baltoperationerna. Palm kan ta del av hela utfrågningen av Nelk.

Den går i stort sett ut på att Nelk, som kommit hit efter meddelande till mig genom Paul och som vi forslat vidare till London efter att ha knäckt hans medförda chifferbrev den 11 augusti erkände, att han är utskickad av ryssarna. Erkännandet är ställt utom allt tvivel när man läst handlingarna. Operationen genomfördes direkt från Moskva, dit Nelk hämtades och fått sina grundläggande instruktioner. Hela hans coverstory överensstämmer i hög grad med dem som lämnats av andra s k flyktingar och man har all anledning att tro att också de varit utsända. Man vet detta med säkerhet beträffande en, som kom i våras och som engelsmännen lotsade förbi oss ur Finland, han erkände aldrig i London, men när engelsmännen till sist sa honom att de inte trodde på honom, bad han att få gå till ryska ambassaden och för hem. Det hela stämmer också i tämligen stor utsträckning med Sepp, som kom till oss för 1 ½ år sedan över Petsamo och som vi skickade tillbaka förra sommaren. Det stämmer slutligen i viss utsträckning men inte fullständigt med Osolins, som kom hit i maj då jag var bortrest och som Lilienberg rörde ihop så hopplöst och som sedan kom hit igen. Hela historien betyder att vi kan räkna med att både Paul och Herman är rysskontrollerade, Paul möjligen sedan flera år.¹⁴⁶

Palm ser med oro på att om nu Nelk är en opålitlig agent som har dirigerats av KGB så bör också Paul, (det vill säga Paulson) och stå under ryskt inflytande. Särskilt farhågan om Paulson måste vara omstörtande då de båda haft täta kontakter genom åren. Läget har frammanat känslan av att det inte går att lita på någon och att försiktighet ska iakttagas i de fortsatta

¹⁴⁴ Heather Williams, *Parachutes, Patriots and Partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945* (London: Hurst & Company), s. 55, 96-97.

¹⁴⁵ *Sveriges statskalender 1955* (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1955), s. 59.

¹⁴⁶ Thede Palms dagbok, 19 september 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

relationerna. Nelks berättelse kastar även ljus över andra flyktingar som utnyttjats på liknande sätt eftersom även de har en liknande bakgrund och kan gå ryssarnas ärenden.

Det var enligt Curt Andreasson Paul som introducerat Nelk (maskat namn i CA:s tjänstедagbok, även BN som han också benämns av CA).¹⁴⁷ Det i sig kan ligga till grund för Palms slutledning att även peka ut Paulson som ett problem. Tvivlen visar sig vara tillfälliga, åtminstone gentemot britten som inte återkommer som misstänkt i Palms noteringar.

2.3.2 Brittiska önskemål bakom återsändandet

Paulson håller fast vid att sända tillbaka Nelk till Baltikum vilket har att göra med att en viktig motståndsmann inte kommer att skickas från Estland om inte Nelk sänds tillbaka. Palm är helt i händerna på briterne i det här läget och de driver honom framför sig.

De ansåg att han, som nu röjt så mycket om KGB omöjligt kunde i Ryssland erkänna detta. Han måste alltså i Ryssland dölja sitt eget erkännande. Han vill själv tillbaka till sin hustru. Han tror att han kommer klara det. Han tror att han sedan han utfört detta äventyr för KGB inte vidare kommer tas i anspråk av dem. De ha vidare löfte om att en framstående motståndsmann skall skickas ut ur Estland för att komma till England. De äro övertygade om att denne man inte blir sänd om inte Nelk kommer tillbaka och de äro vidare övertygade om, att denne framstående motståndsmann måste vara en framstående man inom KGB. De räknar på att genom honom få ett gott underrättelsematerial. De skall med andra ord fortsätta att spela det hela som om de fortfarande voro okunniga om att ryssarna kontrollerar deras organisation.¹⁴⁸

Dagen därpå sker ett möte med representanter för svenska och brittiska underrättelsetjänsten medan Paulson är på besök i Stockholm. Palm är inte överens med briterne att Nelk verkligen ska sändas tillbaka till Sovjetunionen. En idé som framförs är att vilseleda ryssarna i tron att Nelk startar men omkommer i en storm. Det ska förefalla som att han verkligen får hjälp med sin avresa och meddela lämpliga kontakter att han är på väg. Det skulle bli svårt för ryssarna att kontrollera huruvida han verkligen drunknat eller inte. Att briterne fortfarande litar på Nelk mottas med skepsis från Palms sida. Organisationen i Litauen anses vara tillintetgjord men Palm förenar sig till slut med tanken att Nelk ska tillbaka och försöker underlätta

¹⁴⁷ Curt Andreassons tjänstедagbok, 18 september 1955, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

¹⁴⁸ Thede Palms dagbok, 19 september 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

företaget med hjälp av Walldin, en av medarbetarna på T-kontoret. Andreasson tar upp planerna om återtransporten med den brittiska kontakten. Palm var däremot inte tillfreds med att britten Stone träffade Walldin, vilket talar för att han helst ville försäkra sig om att inte involvera ytterligare personal i verksamheten.¹⁴⁹

Några veckor senare har Palm samtal med statspolisintendent Georg Thulin där han redogör för fallet Nelk och även överlämnar ett PM. Det finns fler misstänkta personer som varit anhållna och även en namngiven dam har blivit förhörd varpå hon begått självmordsförsök och ligger på sjukhus.¹⁵⁰

Nelk sänds trots Palms tvekan tillbaka. I januari 1956 träffas Paulson och Palm bland annat eftersom brittena vill ha hjälp vid ett besök av en rysk eskader i Göteborg där de önskar utföra tekniska mätningar. Fallet Nelk uppdateras av Paulson som menar att det kommit meddelanden från honom och att det kommer en bekant till Nelk under sommaren. Palm kan inte förstå hur det ska gå till och noterar därför att den nya bekantskapen inte kommer att avhämtas.¹⁵¹

I mars 1956 vill brittena att en ledare av estnisk motståndsrörelse tas emot och ska hjälpas in i Sverige. Palm är fortsatt misstänksam och uttalar att transporten får brittena klara själva.¹⁵² I skiftet augusti-september beger sig Curt Andreasson till Helsingfors för att bistå brittena med Operation Harald, där det är svensken som får avgöra när resan ska sättas i verket. Andreasson ska vara behjälplig i att skaffa fram en fungerande båt i Finland för att få iväg en agent vid namn Harald österut och invänta en radiotelegrafist.¹⁵³ Andreassons omkostnader betalas tillsvidare av T-kontoret.¹⁵⁴ Palm får uppdatering av Andreasson först i oktober om vad som förevarit och noterar i sin dagbok att den senaste expeditionen avsåg att hjälpa brittena efter en förfrågan från Terry.¹⁵⁵

Palm är således mycket medveten och välinformerad om händelseutvecklingen vilket ska kontrasteras mot framställningen i hans senare uppgifter i boken *T-kontoret* där han själv

¹⁴⁹ Thede Palms dagbok, 20 september 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁵⁰ Thede Palms dagbok, 6 oktober 1955, Thede Palms arkiv volym 9, KrA.

¹⁵¹ Thede Palms dagbok, 25 januari 1956, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁵² Thede Palms dagbok, 11 mars 1956, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁵³ Curt Andreassons tjänstedagbok 29 augusti 1956, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

¹⁵⁴ Curt Andreassons tjänstedagbok 15 augusti 1956, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

¹⁵⁵ Thede Palms dagbok, 10 oktober 1956, Thede Palms arkiv volym 10, KrA

nämner att han aldrig tog i det operativa ansvaret som istället delegerades. Han beräknar att resorna fram till och med 1953 uppgick till ett tjugotal och att de var avslutade flera år innan ryssarna protesterade 1957.¹⁵⁶

2.3.3 Tillfällig ljusning i brittiska underrättelsematerialet

Hos brittiska ambassadören Robert Hankey drar Peter undan Palm i ett hörn och har frågor rörande amerikanska operationer med ballonger. Palm noterar med förvåning att briterna inte har mer initierade kontakter eller information om amerikanernas verksamhet.¹⁵⁷ De brittiska kontakterna måste trots allt värnas och en klar ljusning har uppfattats från Palms sida då han utvecklar nya kontakter hos ambassadören. Den nya brittiska kontaktpersonen som tagit över efter Boughey är MI6-officern Hubert "Terry" O'Bryan Tear som innehar posten som ambassadens andresekreterare i Stockholm. De båda träffas i mars 1956.¹⁵⁸

Det var vårt första tjänstesamtal på egen hand. Jag sa honom att utvecklingen i hög grad gått framåt på senare tid, vare sig detta berott på Peter (Boughey) eller på London. Vi har fått mera och har fått bättre. På den punkten var jag nöjd. Jag sa honom vidare att vi mycket väl kan leva utan några papper från dem, liksom de givetvis klarar sig förträffligt utan att få någonting från oss. Hela den här saken går ut på att hålla en kontakt, som i ett kritiskt läge kommer att betyda att vi får omedelbara och direkta informationer.¹⁵⁹

Att T-kontoret i Palms mening har fått bättre underrättelser under sista tiden utgör själva essensen i samarbetet. Syftet är att upparbeta och vidmakthålla kontakten, vilket kommer att bli avgörande vid ett eventuellt krigsutbrott och det hela kan till och med ske utan skrivna papper. När det väl kan inträffa ett skymningsläge som leder till ofred är den individuella kontakten avgörande varpå det är i det läget som vitala underrättelser kan utbytas.

I samtal med en av MI6-kontakten Godfrey Paulson begär denne hjälp med en kommande operation i höst som mest påminner om Nelk-affären enligt Palm. Några svenska statsmedel kan däremot inte tas i anspråk på grund av att nyttan är ytterst begränsad. De kan få hjälp men

¹⁵⁶ Palm 2007, s. 122–125.

¹⁵⁷ Thede Palms dagbok, 12 mars 1956, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁵⁸ Jonathan Bloch & Patrick Fitzgerald, *British Intelligence and Covert Action. Africa, Middle East, and Europe Since 1945*, (London: Brandon, 1983), s. 270.

¹⁵⁹ Thede Palms dagbok, 15 mars 1956, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

då får i så fall Storbritannien själva stå för kostnaden.¹⁶⁰ Några dagar senare har han en föredragning med sektionschefen Holger Henning och vill ha klarhet i några saker innan semestern. ”Beträffande de engelska förbindelserna sade jag igen att jag betraktar den engelska underrättelsetjänsten som nedåtgående. Där delar han inte min uppfattning.”¹⁶¹

På bara några månader är alltså åter uppfattningen om brittiska förmågan på underrättelseområdet tämligen negativ. Det tillfälliga uppsvinget i samarbetet under samtalet i mars 1956 kom snart att förändras. Samarbetet med britten är i januari 1957 för Palms del under all kritik vilket tydliggörs vid ett möte med Terry. ”Kvaliteten har otvivelaktigt sjunkit nästan till 0-punkten hos dem, eller också är det att han och jag inte har någonting gemensamt.”¹⁶²

För att återvända till frågan om synen på samarbetet med utländska aktörer så blir det tydligt att Palm ser ett samband gällande kvaliteten i utbytet med de faktiska personliga relationerna. Fungerar kontakten dåligt så får det efterverkningar i uppfattningen om meningen med underrättelseutbytet i stort.

Det blir inte bättre när Palm ger som förslag att de ska träffas på tu man hand under lugnare förhållanden och Terry något lojt föreslår att de ska lyssna på skivor. Det är inte alls det svar Palm föreställt sig.¹⁶³

2.3.4 Protestnoten från Sovjetunionen och tidningsavslöjandet

Curt Andreasson är under 1956 behjälplig för britten med uppdrag i Finland som bland annat innefattade hjälp att köpa in en båt som sedan utnyttjades av britten för att få över en radiotelegrafist via Finland. Andreassons resa och vistelse i Helsingfors bekostas dock av T-kontoret.¹⁶⁴ Tyngdpunkten har förskjutits från Baltikum till Finland och det planeras utbildning av agenter och samråd med finska organisationer.¹⁶⁵ T-kontoret fortsätter dock att sända tillbaka åtminstone en person med täcknamnet Olson med okänd destination österut. Enligt Curt Andreasson har Olsons vistelse och uppehälle kostat T-kontoret den vid tiden ansevärliga summan 12 000 kronor. Andreasson hoppas att personen ifråga ska sköta sig och

¹⁶⁰ Thede Palms dagbok, 29 juni 1956, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁶¹ Thede Palms dagbok, 3 juli 1956, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁶² Thede Palms dagbok, 30 januari 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁶³ Thede Palms dagbok, 30 januari 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁶⁴ Curt Andreassons tjänstedagbok 15 augusti 1956, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

¹⁶⁵ Curt Andreassons tjänstedagbok, 19 november 1956, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

inte utnyttjas av ryssarna, vilket tydligt visar att denne ska föras in i den sovjetiska intressesfären.¹⁶⁶

Palm ger sig i mars 1957 åter iväg till London där han befinner sig när en sovjetisk protestnot officiellt lämnas, varpå delar av den hemliga verksamheten i Baltikum avslöjas. Han befinner sig på marinattachén Gustaf Thams kontor när allt börjar uppdragas.

Jag gick upp till Gustaf Tham, där ett telegram anlände till mig från Stockholm, innehållande hela den ryska noten som publiceras i morgon i Stockholm. Jag ringde Henning, som gärna ville att jag skulle komma hem, men jag sade att jag hade svårt den dagen och att jag inte tyckte att noten var alltför allvarlig. Formuleringen var ju mild och i varje fall är det ju gamla historier.¹⁶⁷

På kvällen gick Palm på teater och satt efter föreställningen och samtalade med Terry.¹⁶⁸ Det är ett bevis på Palms lugn när det stormar även om chefen kallar. Det är inget nytt som ryssarna kommer med och inget som kopplas till dagens verksamhet i Palms föreställningsvärld. Samtidigt inser han inte vidden av vad som ska följa i protestnotens kölvatten.

2.3.5 ”Skulle kunna hålla spelet flytande en tid till”

Medan Palm befinner sig i London ser sig Curt Andreasson på plats i Stockholm tvungen att konfrontera uppgifterna om spionage som avslöjats internt på försvarsstaben. Chefen Holger Henning verkar skakad och Andreasson måste lita till sitt eget omdöme i situationen. Palm är inte på plats och Andreasson konstaterar i sina egna tjänsteanteckningar. ”Jag har ju länge haft min uppfattning om faktiska läget i Baltikum klar – men i alla fall; jag hade faktiskt inbillat mig att vi skulle kunna hålla spelet flytande en tid till.”¹⁶⁹

Andreasson spekulerar i att ryssarna förmodligen haft information sedan 1949 om den svenska verksamheten och svarar Henning att det finns två vägar att gå. Antingen neka eller erkänna och i det sistnämnda fallet svara med att Sverige tvingats till åtgärderna på grund av

¹⁶⁶ Curt Andreassons tjänstedagbok, 26 november 1956, Curt Andreassons arkiv volym 1, KrA.

¹⁶⁷ Thede Palms dagbok, 6 mars 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁶⁸ Thede Palms dagbok, 6 mars 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁶⁹ Curt Andreassons tjänstedagbok 6 mars 1957, Curt Andreassons arkiv, KrA.

hur Sovjetunionen betar sig.¹⁷⁰ Dagen därpå blir Thede Palm hastigt hemkallad av Henning då den uppkomna situationen måste hanteras i Stockholm. Det är en förstämnd och instabil stämning vid försvarsstaben de följande dagarna.

Andreasson noterar att det trots omständigheterna är en lugn underrättelsechef som återvänder till kontoret. ”Han var alltid kall och samlad i krisens stund.”¹⁷¹ På något sätt måste protestnoten hanteras och besvaras. Palm kommenterar att en av medarbetarna är mycket kritisk och inte anser sig förstå kontorets säkerhetsåtgärder som varit bristfälliga och menar att det uppstått en förtroendekris.¹⁷²

Hos Sverker Åström, där jag läste en note som tydligen var författad av Undén och en som var författad av Sverker. Den första var hård och försäkrade att varken regeringen eller svenska myndigheter kände till underrättelsetjänst. Den senare var mildare i tonen, men hade ett stycke om de sex namn, som nämnts i den ryska noten. Jag sade att det sista var onödigt eftersom det innebar en saktidning med ryssarna. Jag föreslog underhandspublicitet genom TT. Jag förklarade vidare uttryckligen, att det inte finns täckning för påståendet att verksamheten är okänd. Tvärtom föreligger i så fall möjligheten för ryssarna att publicera ytterligare saker. Sverker lovade att tänka på saken.¹⁷³

Palm är medveten om att det finns mer uppgifter som riskerar avslöjas om den svenska agentverksamheten. Han förordar återhållsamhet och defensivt agerande i det här fallet.

2.3.6 Media sprider hemliga uppgifter

Som en del av den sovjetiska strategin att ytterligare blottlägga den svenska underrättelsetjänstens metoder, publicerar bland annat den sovjetiska veckotidningen *Ogonjok* och dagstidningen *Izvestija* i mars 1957 detaljerade artiklar om det svenska spionaget i Baltikum. Även stora svenska tidningar skriver flitigt om de anmärkningsvärda uppgifterna där namn på de baltiska agenterna, deras hemadress och även Curt Andreassons identitet avslöjas. Med anledning av att hans bakgrund kommer till allmän kännedom genom publiceringen i både svensk och sovjetisk press, entledigar Palm honom från T-kontoret.

¹⁷⁰ Curt Andreassons tjänstedagbok 6 mars 1957, Curt Andreassons arkiv, KrA.

¹⁷¹ *Mina år i hemlig underrättelsetjänst 1944–1957*, Curt Andreassons arkiv volym 1, s. 56, KrA.

¹⁷² Thede Palms dagbok, 12 mars 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁷³ Thede Palms dagbok, 13 mars 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA. Palm har skrivit fel datum kring dessa sidor och angett 13 februari. Datumet är uppenbart felaktigt då affären inte ens var känd i februari 1957.

Det enda som inledningsvis kommenteras gentemot britterna i protestnotsärendet 1957 är att han har möte med Terry och går igenom läget.¹⁷⁴ Några veckor senare kommer Terry till kontoret tillsammans med John Day från London. Palm har inte fått förhandsinformation om att Day ska dyka upp och den nya besökaren är märkbart påverkad av alkohol som intagits under lunchen före besöket. Något vettigt kommer inte ur John Day denna dag enligt Palm. Mellan raderna antyder Day att han är missnöjd att Palm inte längre kan hjälpa till med en specifik baltisk kontakt.¹⁷⁵

Days tillstånd kan återspegla den nervositet som det sovjetiska avslöjandet med all sannolikhet har spridit inom MI6 i London. Ett oanmält besök kan samtidigt vara ett motiv från britterna att överraska Palm och pressa på i en skör stund för att få honom bidra med ytterligare hjälp. John Day blev sedermera chef över MI5:s avdelning K7, som ansvarade för att motarbeta sovjetiskt kontraspionage.¹⁷⁶ Under andra världskriget tillhörde han organisationens avdelning B1b som försökte komma åt Abwehrs kommunikation med deras dubbelagenter och sådant som var kopplat till det så kallade Double-Cross systemet.¹⁷⁷

In i det sista är uppfattningen om kontakterna med den brittiska underrättelsetjänsten något som uppfattas som mindre positivt. Palm hävdar att det är föga roande att utveckla kontakterna. Han menar dock att det inte har något med Terry att göra som anses både ung och lovande och framför också det under en middag med Nicholas Elliott i München. Det är snarare den ”allmänna standarden” som är bristfällig och beskrivs inte närmare än så. Förhoppningen är att det trots allt ska bli bättre med den nya kontaktmannen Bailey i London. Palm önskar uttryckligen att relationen behöver börja på ett nytt sätt och det gäller särskilt de marina kontakterna som inte alls motsvarat förväntningarna eftersom något svar från britterna aldrig kommit på hur de ska utvecklas vidare.¹⁷⁸ Diskussionen och anteckningarna om Baltikum ebbar ut och slutet på det undersökta källmaterialet har nåtts. Den sista spårbara genomgången av vad Palm kallar ”baltmaterialet” görs under påskafton i april 1957 tillsammans med Andreasson och Kåhre utan att några ytterligare detaljer lämnas.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Thede Palms dagbok, 22 mars 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁷⁵ Thede Palms dagbok, 4 april 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁷⁶ Christopher Andrew, *The Defense of the Realm. The Authorized History of MI5* (London: Penguin Books, 2010), s. 571.

¹⁷⁷ Ibid., s. 249.

¹⁷⁸ Thede Palms dagbok, 27 november 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

¹⁷⁹ Thede Palms dagbok, 20 april 1957, Thede Palms arkiv volym 10, KrA.

Återkoppling till frågeställningarna del 3

Syfte och mål: Operationerna utgör potentialer att skapa underrättelsekontakter och utöka nätverket samt förståelsen av samarbetspartnernas intresse och ambitioner, inte minst gällande Sveriges närområde i form av Baltikum. Britterna visar mot slutet sitt öppna missnöje mot Palm och särskilt vad gäller att han inte kan vara behjälplig med baltisk kontakt.

Amerikanerna försöker koppla greppet om att få Palm på sin sida och visar intresse både för Sverige och även för området där Sverige anses ha en nyckelroll – Baltikum. Palm själv fortsätter trots amerikanernas ökade ambitioner att vidmakthålla så goda förbindelser med britterna som möjligt. Det ses mer som ett nödvändigt ont än något han smärtfritt tar sig an med entusiasm. Han inser att britterna spelat ut sin roll och inte anses lika skickliga som tidigare men tidigare kontakter vidmakthålls så länge de är på plats i Stockholm. Det är relationer som är så inarbetade och kan bli viktiga vid ett krigstida läge. Infiltrationen från Sovjetunionen blir officiell och den svenska verksamheten avslöjas med förnedrande resultat.

Internt samarbete: Curt Andreasson hävdar i efterhand att operationerna i Baltikum var den enda möjligheten att få underrättelser från området i en tid då ännu inga spionsatelliter kunde utnyttjas.¹⁸⁰ Med utgångspunkt i dagboken delade Thede Palm av allt att döma den synen. Andreasson kan inte längre vara kvar på sin tjänst på grund av de sovjetiska avslöjandet vilket får en stor konsekvens för arbetsgruppen som hanterat Baltikumfrågan.

Externt samarbete: I det undersökta källmaterialet framträder Storbritannien som en viktig aktör och samarbetspartner som i grunden ses som en möjlighet för Palm. För att återvända till Aunesluoma så lyfter han fram att målet för Storbritanniens i Skandinavien direkt efter andra världskriget, var att hålla Sverige och övriga i regionen nära västländerna. Undantaget var Finland som efter kriget dragits allt längre in i ett politiskt närmande till Sovjetunionen. De pro-tyska influenser som ansågs ha funnits i Sverige både ekonomiskt och militärt glömdes snabbt bort. Storbritannien utnyttjade sin långa tradition av förmågor inom politik, diplomati och kunskaper om Skandinavien som helhet inklusive Sverige. De var inte längre lika framträdande som tidigare vare sig militärt eller ekonomiskt utan främst var det styrkan i hantverket att både få till stånd formella samarbeten samtidigt som ett informellt nätverk av kommunikationskanaler och samverkansvägar som var avgörande.¹⁸¹

¹⁸⁰ *Mina år i hemlig underrättelsejänst 1944–1957*, Curt Andreassons arkiv volym 1, s. 41, KrA.

¹⁸¹ Aunesluoma 2003, s. 155.

Palm tolkar situationen mot slutet som både kan vara avhängigt av den allmänna standarden likväl som den försämrade personliga kontakten med sin brittiska kontakt Terry. Nervositeten i London personifieras genom John Days besök i Stockholm där det inte nås någon framgång utan sprider mer intrycket av instabilitet och oro i relationerna.

3. Resultat och förändring över tid

Efter undersökningsavsnitten genomförs slutligen en summering av de operationaliserande frågorna och en analys över de eventuella förändringar över tid som kan iakttas i respektive spørsmål. Sist i detta kapitel förs diskussionen och frågan om operationerna in i ett större internationellt sammanhang.

Fråga 1: Hur ser Thede Palm på Baltikumoperationens syfte och mål?

Palm hävdar själv att han vidarebefordrat sin åsikt om operationernas syfte i Baltikum som ett framflyttat gränsskydd i kontakt med amerikaner 1948. Målet är att erhålla information om vad som försiggår i den västra delen av det av Sovjetunionen ockuperade området och få en förvarning om eventuella fientliga handlingar gentemot Sverige. Palm får redan efter den första operationen i april 1948 reda på att den har avslöjats av ryssarna. Det är ett tydligt inledande problem i operationerna men också en indikation på att det behövs större resurser och samarbetspartners i företaget. Det finns alltid ett val att avbryta eller att gå vidare i sådana operationer, men i det här fallet har T-kontoret ett stort behov av underrättelser och har investerat i kontakter med balter och utbildning, vilket Palm ser som värt att gå vidare med. Allt fler uppgifter kommer fram vilket gör honom medveten om att det inte går att oupptäckt ta sig in i Baltikum på det sätt han tidigare planerade för. De syften och mål Palm ser verkar allt mer skilja sig åt gentemot amerikanernas och britternas motsvarigheter ju längre fram i tiden materialet sträcker sig.

Fråga 2: Vilken syn har han på det interna samarbetet kring operationerna inom T-kontoret

Andreasson är en tydlig aktör inom T-kontoret som verkligen utför handgripliga utbildningar och detaljstyr operationerna österut. Palm har svårt att hantera medarbetarens ivrighet och att Andreasson verkar vilja för mycket och dessutom har för vågade planer. Lilienbergs och Kåhres övergripande brist på handlande och närvaro blir en kontrast till Andreassons initiativ. Palm anklagar Andreasson för att stå för nära de baltiska agenternas orimliga krav och kritiserar för sitt uttalande om misslyckanden rörande operationerna. Både Andreasson och Lilienberg framträder i Palms beskrivning som i hög grad hämmande faktorer i operationerna

men på lite olika sätt. Lilienberg hämmar genom sin frånvaro, Andreassons genom sin påstådda oförmåga att organisera och prioritera rätt insatser. Det kan också tyda på dålig arbetsledning från Palms sida, vilket han inte själv tar upp utan snarare betonar hur kollegorna och samarbetspartners handlar och hur de uppför sig.

Det sker en intern dragkamp om framför allt de brittiska kontakterna, både kopplade till operationerna men även i stort. Kraftmätningen och konkurrensen blir främst synlig vad gäller de chefer som omger sektion II inom försvarsstaben. Palms irritation väcks när det handlar om att dela med sig av kontakter eller då han hör att kollegor sprider i hans tycke felaktig eller motsäggande information som kommit från Storbritannien. Den interna maktkampen tycks avta ju längre fram mot 1957 som materialet närmar sig och verkar sammankopplad med individer på chefsnivå som han har övriga samarbetsproblem med.

Fråga 3: Hur uppfattar Palm det externa samarbetet i operationerna med andra länders underrättelsetjänster?

När britterna allt mer gör egna expeditioner försöker Palm hålla sig så långt bort från inblandning som möjligt, då han är noga med att poängtera avståndet i syfte och mål. Det brittiska förtroendet i exempelvis fallet Nelk verkade återupprättat trots de tidigare tveksamheterna varpå Palm gav med sig och bistod med hjälp att sända denne tillbaka.

Samtidigt krävdes en öppen inställning då T-kontoret och Palm kan få informationer av annan art som kan vara värdefull för underrättelsearbetet utanför själva Baltikumområdet. Operationerna och svensk medverkan kan därmed bli svårt att helt frånsäga sig för Palm. I materialet tydliggörs den utvecklingen då Palm i stor utsträckning och utan större hinder samverkar med andra länders underrättelsetjänster, inklusive Storbritannien i hög grad. Detta trots att Sverige inte var Natomedlem eller ens politiskt aspirerade på att vara det. Thede Palm strävar efter fasta personliga förbindelser vilka ses som möjligheter som inte ska inbegripa bindande avtal eller överenskommelser nedtecknade på papper. Han ser en betydande risk att svensk underrättelseinformation om exempelvis Baltikum kunde spridas genom läckor, då högt uppsatta inom amerikansk underrättelsetjänst publicerade öppenhetliga memoarer. Den risken vägdes mot fördelarna i utbytet av information, då trots allt samverkan premierades.

T-kontoret hade en unik möjlighet att kunna bidra med kompetens för en attraktiv och större organisationer som MI6 eller CIA genom Sveriges geografiska läge och att kunna stå till

tjänst med utbildning av de baltiska agenterna med vapen inköpta från utlandet på svenskt initiativ.

I tidigare forskning konstaterade Sam Nilsson att den brittiska underrättelsetjänsten verkade i Stockholm under täckmantel från den brittiska ambassaden i slutet av 40-talet. Källmaterialet visar att detta fortsatte även under 1950-talet då Palms kontakter vid MI6 var knutna till tjänster som exempelvis andresekreterare eller attaché vid ambassaden.

Palm hävdar själv i sin bok om T-kontoret att han reste till Storbritannien vartannat år för att träffa högt uppsatta kontakter inom MI6 i London. Minnet kan visserligen svika honom men utifrån det undersökta källmaterialet kan konstateras att han minst varje år i sin yrkesroll reste till Storbritannien. Resorna och de möten som ingick i dem tyder på att de brittiska relationerna vårdades och prioriterades högt. Sammanlagt rör det sig om tio resor i tjänsten till Storbritannien 1948–1957.

Det är britterna som framför allt möjliggör att verksamheten i öst fortsätter. Den brittiska underrättelsetjänsten driver Palm och hans personal framför sig även om han själv stretar emot och försöker manövrera sig ur många situationer. T-kontoret hade gjort sig starkt beroende av brittisk hjälp på flera sätt. Claes Kåhre skickades på agentutbildning i London och flera medarbetare sändes dit för att skapa kontakter och erhålla teknisk kompetens. Palm värnade trots allt om sina brittiska kontakter även om de enligt honom agerade oberäkneligt liksom att flera kontakter uppträdde vårdslöst. Kraftuttryck som ”slafsigt” både vad gäller britternas organisation och individer förekommer i dagboken. Palm noterar att svenskarna gett britterna mer hjälp än vad de fått tillbaka vilket är ett uttryck för en besvikelse.

Amerikaner som bad om understöd i ballong- och flygplansoperationer stimulerade föreställningen om att Baltikumområdet fortfarande var intressant att agera i med hjälp av HUMINT så sent som under mitten av 50-talet. Även Frankrike visade ett tidigt intresse men företaget avstyrdes. Samtidigt påminner materialet om att Palm ändå drar sig ur de mest våghalsiga operationerna och markerar mot sina sambandskontakter när han vill poängtera att han inte ska uppfattas som underställd andra länders syften och mål.

En slutsats som kan dras utifrån undersökningen återknyter till Aunesluomas tidigare resonemang att det var Storbritannien som i mångt och mycket förde in Sverige i ett västligt

samarbete. Den här gången inte bara rent militärtekniskt utan även vad gällde underrättelsesamverkan knuten mellan brittiska aktörer och Thede Palm som företrädare för T-kontoret. Det är även slående hur operationerna sammanfaller i tid med etableringen och så småningom en avtrappning av brittisk-svensk underrättelsesamverkan till förmån för främst USA.

Resonemanget ska avslutningsvis lyftas upp en nivå för en diskussion om vad operationerna och underrättelsesamverkan kan ha betytt i ett större sammanhang. USA bedrev enligt Aunesluoma en hårdare linje gentemot Sveriges officiella neutralitetspolitik särskilt efter 1949. Storbritannien resonerade på ett annat sätt och förlitade sig snarare mer på det praktiska arbetet nedanför den politiska nivån som gott och väl visade att Sverige inte närmade sig Sovjetunionen utan bibehöll positionen i den västliga sfären.¹⁸² Tidigt 1952 anammade USA samma policy som Storbritannien använt mot Sverige, det vill säga att acceptera den svenska neutralitetspolitiken och inte se den som ett hinder för samarbete vare sig ekonomiskt eller militärt.¹⁸³ Några år senare insåg även USA att Sverige inte skulle binda sig vid några militära avtal men det hindrade i sig inte öppenheten i utbytet av militärt intressant information som även underlättade gemensam planering med andra västländer. Någon formell bindning till Nato behövdes enligt det synsättet helt enkelt inte.¹⁸⁴

För ett litet land som Sverige och för T-kontoret i synnerhet kan ett samarbete med en utländsk motsvarighet i sig ha tätt sig mycket gynnsamt. Med hjälp av samarbetet fanns en önskan hos Palm att kapaciteten och effektiviteten hos T-kontoret som landets larmklocka mot yttre hot skulle förstärkas. Att bedriva effektiv underrättelsetjänst är mycket kostsamt rent ekonomiskt och kräver personella resurser för att täcka in större geografiska områden. En förbindelse med i det här fallet Storbritannien och för den del andra västliga länders underrättelsetjänster kunde innebära att kostnaderna dämpades för de informationer de själva erhöll, även om det samtidigt krävdes ett utbyte av information som T-kontoret bidrog med, till sina utländska motsvarigheter.¹⁸⁵ Svensk underrättelsetjänst kunde bland annat bidra utifrån sitt geografiska läge med upplysningar om Sovjetunionen och förändringar i de styrkeförhållanden som pågick inom sfären med hjälp av det insamlade materialet som landet

¹⁸² Aunesluoma 2003, s. 151–152.

¹⁸³ Aunesluoma 2003, s. 159.

¹⁸⁴ Aunesluoma 2003, s. 151–152.

¹⁸⁵ Nilsson 2013, s. 60.

förfogade över. Det var därmed inte bara det geografiska läget som var intressant utan också vilka resurser som Sverige både tekniskt och kunskapsmässigt kunde uppbringa som intresserade en tilltänkt samarbetspartner.¹⁸⁶ I materialet visar USA intresse att ta del av de svenska underrättelserna om flygindustrin och flygplatser i det västra sovjetiska området. Aunesluoma understryker vad Storbritannien prioriterade i sin militära strategi. De behövde praktisk och teknisk samverkan i fredstid för att även underlätta och främja samarbete i händelse av krig.¹⁸⁷

Detsamma verkade Palm uppfatta, vilket bland annat nämns 1955 i samband med en intern diskussion inom sektion II där både Henning och Palm anser att den huvudsakliga uppgiften går ut på att stimulera och bearbeta förbindelser som ska fungera vid ett kommande krig. I förgrunden prioriterade Palm att utveckla de personliga relationerna med Storbritannien för att gynna verksamheten och att gynna hans egen roll och ställning i arbetet. Det låg i Palms fokus och intresse. Resultatet av arbetet kan till och med ha kommit i andra hand till förmån just för nätverkandet som sådant. Hotbilden mot Sverige ska inte negligeras och är fortfarande relevant men för att nå nya kunskaper om det krävdes att personligen skapa nätverk och utveckla kontakterna på individbasis. Här sågs operationerna i Baltikum som något av den perfekta stormen för att skapa nya och relevanta kontakter som även syftade till att användas i ett framtida krigstillstånd.

4. Avslutning och sammanfattning

Källmaterialet har analyserats med hjälp av den hermeneutiska spiralmetoden. Operationen i Baltikum fungerade som en tidig plattform för underrättelsesamverkan mellan framför allt Storbritannien och Sverige. De svårbedömda spökraketerna som antogs härröra från Sovjetunionen intresserade försvarsstaben och svensk underrättelsetjänst som också försökte, men till viss del avstyrdes från att samverka i frågan med brittena.

Sammanfattningsvis så blir ett personligt nätverksbyggande en drivkraft i sig för Palm. Utan personliga relationer inom underrättelseområdet gick det inte att bedriva den typ av verksamhet som han ville etablera och upprätthålla. Det var tänkt bidra till den kompletterade bilden av underrättelseläget av inhämtning som T-kontoret fick från sina övriga rapportörer.

¹⁸⁶ Nilsson 2013, s. 60–61.

¹⁸⁷ Aunesluoma 2003, s. 157.

Informationen delgavs sedan i valda delar till behöriga chefer och i viss mån statsråden. Under resorna till Storbritannien och även andra länder så träffar han många personer men verkar medvetet rikta in sig på att få ett utbyte med ytterst få av dem och ser helst till att säkra upp dessa kontakter för sin egen del.

Tidigare i uppsatsen redogjordes för definitionen av en specialoperation. Det var ett arv från andra världskrigets mer eller mindre lyckade specialoperationer som framför allt Storbritannien och andra stormakter åstadkommit. Problemen under 1950-talet var att operationerna tidigt infiltrerades av Sovjetunionens underrättelsetjänst och en därtill en naiv syn på hur verksamheten skulle bedrivas. Därtill en illa skött operation både såväl i planeringen som utförandemässigt med ett flertal impulsiva inslag där varningar om sovjetisk infiltration inte hörsammades. Thede Palm uppmärksammade varningarna och var högst medveten om dem, vilket framgår av hans dagboksanteckningar. Det fick honom troligen att mer försiktigt manövrera gentemot briter och amerikaner, genom att bromsa de mest våghalsiga förslagen. Det amerikanska intresset för T-kontoret var ett tecken på ett skifte under 50-talet mot USA:s starkare påverkan på svensk försvarsindustri, vilket även smittat av sig på underrättelseområdet. Ballonger och flygplan i Baltikumoperationerna kan betraktas som en del av amerikanernas strävan att utnyttja större resurser och teknik i sådana sammanhang.

Det kan vid en första anblick vara lätt att tro att dagboken i sig är en redogörelse för Thede Palms ofiltrerade tankar. Det finns istället ett syfte med den och dagboken utgör ett bokslut som han själv vill lämna efter sig till eftervärlden. Dagboken beskriver för den delen inte vad som faktiskt har hänt eftersom materialet i så fall måste kontrasteras med andra källor, såsom Agrell exempelvis gjort. Anteckningarna betyder inte att Palm verkligen har sagt allt det han skrivit, att han har markerat mot briter, fransmännen eller amerikanerna på det sätt han påstår. Palm understryker på fler ställen att han inte är någon annans agent och är noga med att påtala det. Hur det verkligen förhöll sig kan jämföras med hur exempelvis briter uppfattade saken, något som det skulle kunna finnas spår av i brittiska underrättelsearkiv. Det kan utgöra grunden för en studie i ett framtida forskningsprojekt.

T-kontoret hade investerat tid och resurser i utbildning, utrustning, vapen och dess hantering för de personer som sändes över Östersjön. Benägenheten att avblåsa operationerna helt lät vänta på sig till åtminstone 1956. De oroväckande signaler om rysk infiltration togs inte på så

stort allvar i Palms resonemang att operationerna eller initiativen från svensk sida stoppades helt. Sovjetunionen var vid tiden mycket stängt och slutet, vilket gjorde det mycket svårt att få tillgång till goda källor inifrån det sovjetiska geografiska området. Alternativen till liknande operationer var få och vad skulle de i så fall kunna ersättas med i en tid då den tekniska signalspaningen ännu inte nått sin fulla potential? Hotbilden mot Sverige vägde tyngre för T-kontoret än de risker det medförde för de enskilda agenterna som fick offra sin säkerhet och i vissa fall sina liv för något de vare sig skrivit på papper för eller inte förstod hela vidden av. Under både 1955 och 1956 pågår ett fåtal operationer fortfarande där agenter förs med båt till Baltikum vilket visar att operationerna inte helt hade avslutats under tidigt 50-tal, utan fortsatte ännu en tid.

5. Käll- och litteraturförteckning

OTRYCKTA KÄLLOR

Riksarkivet (RA)

- Utrikesdepartementet 1920 års dossiersystem, Volym P1:564.

Krigsarkivet (KrA)

- Thede Palms arkiv, volym 3, 9, 10, 11 och 35.
- Curt Andreassons arkiv, volym 1.
- Försvarsstabens arkiv, Handlingar angående rymdprojektiler volym 4.
- T-kontorets arkiv, microfichefilm nr 21 och 23.

Internet

Store Norske Leksikon, u.å., https://snl.no/Tom_Nielsen [Hämtad 2023-04-15].

TRYCKTA KÄLLOR

Övrigt officiellt tryck

Om kriget kommit... Förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949-1969.

Betänkande av neutralitetspolitikkommisionen SOU 1994:11 (Stockholm: Fritzes, 1994).

Sveriges statskalender 1949 (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1949).

Sveriges statskalender 1950 (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1950).

Sveriges statskalender 1953 (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1953).

Sveriges statskalender 1954 (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1954).

Sveriges statskalender 1955 (Uppsala: Almqvist & Wiksells boktryckeri AB, 1955).

Litteratur

Agrell, Wilhelm, *Den stora lögnen. Ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter* (Stockholm: Ordfronts förlag, 1991).

Agrell, Wilhelm, *Venona. Spåren från ett underrättelsekrig* (Lund: Historiska Media, 2003).

Agrell, Wilhelm, *Sprickor i järnridån. Svensk underrättelsetjänst 1944–1992* (Lund: Historiska Media, 2017).

Alvesson, Mats & Kaj Sköldbberg, *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod* (Lund: Studentlitteratur, 2008).

Andrew, Christopher, *The Defense of the Realm. The Authorized History of MI5* (London: Penguin Books, 2010).

Aunesluoma, Juhana, *Britain, Sweden and the Cold War 1945-1954. Understanding Neutrality* (New York: Palgrave Macmillan, 2003).

Bloch, Jonathan & Patrick Fitzgerald, *British Intelligence and Covert Action. Africa, Middle East, and Europe Since 1945*, (London: Brandon, 1983).

Bower, Tom, *Det röda nätet. Hur KGB infiltrerade det brittiska spionnätet i Baltikum 1944–55* (Kristianstad: Prisma, 1991).

Eriksson, Fredrik, Lars Ericson Wolke & Gunnar Åselius, *Från Savolaxbrigaden till Särskilda skyddsgruppen. Svenska specialoperationer och specialförband från medeltiden till 1995* (Stockholm: Nordic Academic Press, 2022).

Esaiasson, Peter et al., *Metodpraktikan: konsten att studera samhälle, individ och marknad. Tredje upplagan* (Stockholm: Norstedts Juridik, 2007).

Hartman, Jan, *Vetenskapligt tänkande. Från kunskapsteori till metodteori* (Lund: Studentlitteratur, 2004).

Ininbergs, Peteris, ”Det svenska spionaget i Baltikum 1943–1957. En studie av ett fiasko?”, kandidatuppsats (Karlstad: Karlstads universitet, 2006).

Kadhammar, Peter, *De sammansvurna* (Stockholm: Fischer & Co 1999).

Nilsson, Sam, *T-kontoret. Underrättelsetjänst och västsamarbete* (Stockholm: Medströms bokförlag, 2013).

- Palm, Thede, *Några studier till T-kontorets historia* (Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia, 2007).
- Wikström, Niklas, *Den svenska militära underrättelsetjänsten 1948–1956* (Stockholm: Försvarshögskolan, 2006).
- Williams, Heather, *Parachutes, Patriots and Partisans. The Special Operations Executive and Yugoslavia, 1941-1945* (London: Hurst & Company).
- Ödman, Per-Johan, *Tolkning, förståelse, vetande. Hermeneutik i teori och praktik* (Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag, 2007).